

Descripcions i notícies del gabinet Salvador en llibres de viatges, guies i altres documents impresos (1713-1895)

J. M. CAMARASA

Seminari d'Història de la Ciència Joan Francesc Bahí, Fundació Carl Faust, pg. Carles Faust, 9, ES-17300 Blanes, Espanya

ORCID iD. J. M. CAMARASA: <http://orcid.org/0000-0001-8200-2699>

E-mail: josepm.camarasa@marimurtra.cat

Editor: N. Ibáñez

Rebut 1 desembre 2016; acceptat 6 març 2017; publicat *on line* 4 juny 2018

Abstract

DESCRIPTIONS AND NOTICES OF SALVADOR CABINET IN TRAVEL BOOKS, GUIDES AND OTHER PRINTED DOCUMENTS (1713–1895).— Between the beginning of the 18th century and the mid-19th century the Salvador cabinet was a must for all those interested in natural history or simply curious people or scholars who passed through the city of Barcelona. Not all of these visitors have left written testimony of its passage by the cabinet, nor even less printed testimony, but the half a hundred of notices, descriptions or opinions that we have been able to locate cover virtually the whole of this period (even exceed it) and constitute a valuable witness to the transformations of the cabinet along time and of the evolution in the appraisal of the cabinet and its contents by the successive visitors. An Appendix includes texts and bibliographic references of this notices, descriptions or opinions about the Salvador cabinet.

Key words: Barcelona city guides; natural history cabinets; Salvador cabinet; travel books; travel guides.

Resumen

DESCRIPCIONES Y NOTICIAS DEL GABINETE SALVADOR EN LIBROS DE VIAJES, GUÍAS Y OTROS DOCUMENTOS IMPRESOS (1713-1895).— Entre comienzos del siglo XVIII y mediados del siglo XIX el gabinete de los Salvador era de visita obligada para cuantos interesados por la historia natural o simplemente curiosos o eruditos que pasaban por la ciudad de Barcelona. No todos aquellos visitantes han dejado testimonio escrito de su paso por el gabinete, ni menos aún testimonio publicado, pero el medio centenar de noticias, descripciones o juicios que hemos podido localizar cubren prácticamente la totalidad de este período (incluso lo superan) y constituyen un valioso testimonio de las transformaciones del gabinete y de la evolución en la valoración de éste y de su contenido por parte de los sucesivos visitantes. En el apéndice se incluyen los textos y las referencias de estas noticias, descripciones y juicios acerca del gabinete Salvador.

Palabras clave: gabinete Salvador; gabinetes de historia natural; guías de Barcelona; guías de viaje; libros de viajes.

Resum

DESCRIPCIONS I NOTÍCIES DEL GABINET SALVADOR EN LLIBRES DE VIATGES, GUIES I ALTRES DOCUMENTS IMPRESOS (1713-1895).— Entre començaments del segle XVIII i mitjan segle XIX el gabinet dels Salvador va ser de visita obligada per a tots els interessats per la història natural o simplement curiosos o erudits que passaven per la ciutat de Barcelona. No tots aquells visitants han deixat testimoni escrit del seu pas pel gabinet ni encara menys testimoni imprès però el mig centenar de notícies, descripcions o judicis que hem pogut localitzar cobreixen pràcticament la totalitat d'aquest període (fins i tot l'ultrapassen) i constitueixen un valuós testimoni de les transformacions del gabinet i de l'evolució en la valoració del gabinet mateix i del seu contingut per part dels successius visitants. En l'apèndix s'inclouen els textos i les referències d'aquestes notícies, descripcions i judicis sobre el gabinet Salvador.

Paraules clau: gabinets d'història natural; gabinet Salvador; guies de Barcelona; guies de viatge; llibres de viatges.

Cómo citar este artículo / Citation

Camarasa, J. M. 2018. Descripcions i notícies del gabinet Salvador en llibres de viatges, guies i altres documents impresos (1716-1895). *Collectanea Botanica* 37: e001. <https://doi.org/10.3989/collectbot.2018.v37.001>

Copyright

© 2018 CSIC. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

INTRODUCCIÓ

És ben conegut que els Salvador, un llinatge d'apotecaris i naturalistes barcelonins originaris de la vila de Calella, a la costa del Maresme, varen ser, sobretot les tres primeres generacions establertes a Barcelona, figures ben notables per a la història de la ciència (Pourret, 1796; Pourret & Colmeiro, 1844; Bolòs, 1959; Caballé Martín, 1986; Camarasa, 1989; Camarasa, 2011; Pardo Tomás, 2014; Camarasa, 2016). Al llarg de més de dos segles (de començaments del segle XVII a mitjan segle XIX) els Salvador varen aplegar i conservar, al seu estatge de la cantonada del carrer Ample amb el de la Fusteria, una biblioteca i unes col·leccions d'un interès prou remarcable per fer-les de visita obligada per a tots els visitants de la ciutat de Barcelona interessats per la història natural i les ciències en general o simplement curiosos o erudits (Camarasa, 1994; Camarasa, 2004; Pardo Tomás, 2010; Pardo Tomás, 2014).

A la documentació que es conserva a la biblioteca Salvador ha quedat constància de no poques d'aquestes visites, encara que no tots els visitants en deixessin testimoni escrit. No cal dir que encara són menys els qui van traslladar aquest testimoni a la lletra impresa. Tanmateix, hem pogut localitzar més de mig centenar d'aquests testimonis impresos, que van de començaments del segle XVIII a mitjan segle XIX (alguns, per inèrcia dels editors d'algunes guies, es repeteixen fins a finals d'aquell segle). A l'Apèndix s'inclouen els textos d'aquestes notícies, descripcions i judicis sobre el gabinet Salvador, ordenats cronològicament, en la seva llengua original (alemany, anglès, castellà, francès, italià o portuguès)¹ i amb la referència bibliogràfica corresponent; abans, però, sembla obligat introduir-ne alguns comentaris per tal com els judicis que fan els diferents visitants no són sempre coincidents (són força diferents entre el començament i el final del període representat) i les discrepàncies i coincidències no deixen de reflectir la repercussió dels canvis, tant científics com socials, que s'anaren produint al llarg del segle XVIII i els primers decennis del XIX en la valoració d'un gabinet que, a partir de la mort de Josep Salvador i Riera el 1762, ja va enregistrar pocs canvis significatius fins

a la intervenció de Josep Salvador i Soler a partir de 1830, tràgicament truncada per la seva mort el primer de març de 1855.

A la mort de Josep Salvador i Soler (i la del seu pare, Joaquim Salvador i Burgés, poc més d'un any després) l'herència familiar recaigué en els fills de Josep Salvador (Alòdia, Silvi, Cira, Carina i Dolors) tots ells menors; Alòdia, la més gran, tenia 11 anys; el seu germà Silvi en tenia nou i les tres germanes petites entre set i quatre anys. Cap nou canvi era possible al gabinet, si bé sembla que els marmessors i administradors de l'herència, Francesc Sans i Serra i Pere Collaso i Gil, en varen continuar permetent la visita uns anys, com a mínim fins a 1865, data de la darrera cita que podem considerar amb certa seguretat ajustada a la situació real d'aquest, però molt probablement fins a la liquidació, divisió i adjudicació de l'herència, el juny de 1876, a cada un dels hereus supervivents². En aquest acte la casa de la cantonada del carrer Ample i el de la Fusteria va correspondre a Silvi Salvador i Collaso. L'hereu la va vendre l'any següent a Joan Genis i Poch i aquest no va trigar a fer enderrocar aquell casalot, vell pel cap baix de tres segles, per construir el 1878 a l'espai resultant la casa que encara avui l'ocupa i que porta el seu nom.

Així doncs, és molt probable que el trasllat del gabinet Salvador al castell de la Bleda (una altra de les propietats de l'herència familiar que també va correspondre a Silvi Salvador), que assenyalaria la fi del gabinet Salvador com a tal, no es produís fins a 1876 o 1877, concretament entre juny de 1876 i setembre de 1877. Aquest desfasament entre la mort de Josep Salvador i Soler i l'entrada en possessió dels bens de la seva herència per part dels fills explica en part que les referències al gabinet Salvador es prolonguin encara uns anys enllà del dissortat accident en què va perdre la vida Josep Salvador. Tant més enllà, que, com veurem, alguna guia encara s'hi referia el 1895, quan ja feia prop de 20 anys que havia estat traslladat a la Bleda.

Antoni de Bolòs (1959: 11-12; 45) ja havia fet notar que almenys dues guies de Barcelona de començaments del segle XIX, conservades a la biblioteca Salvador, feien referència al gabinet. Això ens

¹ Només en el cas de l'alemany hem afegit una traducció al català en nota al peu.

² Escritura de liquidació, divisió i adjudicació de l'herència de Josep Salvador i Soler (12 de juny de 1876). Notari Joaquim Serra i Murla. Arxiu històric de Protocols de Barcelona. Hem d'agrair a Albert Garcia Espuche les orientacions que ens han permès localitzar aquesta escritura i altres documents.

va fer pensar que, possiblement, en altres guies de la ciutat de la mateixa època o posteriors, hi podia haver igualment referències semblants. Aquest ha estat el punt de partida d'aquest treball, l'objectiu del qual ha estat localitzar, estudiar i difondre aquestes hipotètiques referències, el nombre de les quals, finalment, ha estat força més crescut de l'inicialment imaginat, tot i que estem convençuts de no haver arribat a una total exhaustivitat de les fonts possibles.

METODOLOGIA

Una primera consulta a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona ja ens va permetre localitzar unes quantes guies més. El pas següent va consistir en ampliar el camp de recerca als repertoris de llibres de viatges per localitzar els d'aquells viatgers que haguessin deixat testimoni de la seva visita al gabinet Salvador en ocasió del seu pas per Barcelona. La navegació per Internet i el fet que molts dels possibles candidats tinguin les seves obres digitalitzades ha facilitat considerablement la tasca en aquest cas, com també en el de la revisió dels autors botànics i naturalistes, que constava per altres vies que havien visitat el gabinet.

Alguns dels testimonis impresos localitzats no corresponen a autors que haguessin visitat efectivament la biblioteca i les col·leccions Salvador sinó que recullen el testimoni d'altres que si que ho havien fet, o són simplement còpies o resums d'aquells testimonis més directes. Així i tot n'hem recollit alguns dels més rellevants perquè completen el panorama del coneixement i la valoració del llegat dels Salvador. Hem recollit també alguns testimonis no publicats directament pels seus autors sinó donats a conèixer, anys després d'haver estat expressats, en el context d'obres d'altres autors. En aquest cas hem situat la cita a l'Apèndix en l'ordre cronològic del moment en què va ser concebuda o expressada i no en el de la seva publicació.

TIPOLOGIA DE LES FONTS

Les fonts de les descripcions i notícies del gabinet (o museu) Salvador que hem localitzat es poden aplegar en cinc grans grups: llibres de viatges; publicacions erudites, històriques o científiques; biografies, elogis i necrològiques; guies urbanes de Barcelona i guies de viatge. Al llarg del segle XVIII predominen els llibres

de viatges i les publicacions erudites i històriques, mentre al llarg del segle XIX predominen les referències de les guies urbanes barcelonines i de les guies de viatge per la península Ibèrica, que són les darreres a aparèixer. Tanmateix, les que proporcionen més informació, pel que fa a extensió i detall, són algunes publicacions erudites o històriques, com l'entrada «Barcelona» del *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz (1846: 488-616) o la referència que hi fa la *Barcelona antigua y moderna*, de Pi i Arimon (1854; vol. 2: 265-268), així com també alguna necrològica, per exemple l'escrita per Narcís Vidal i Campderrós en record de Josep Salvador i Soler (Vidal y Campderrós, 1856).

Els llibres de viatges

El llibre de viatges, entès aquest com la narració de l'experiència de l'autor en el seu desplaçament per un espai que desconeixia i que anava descobrint en el transcurs del seu itinerari, va conèixer una autèntica edat d'or el segle XVIII. Segons els interessos de l'autor, l'accent del seu text podia estar posat en els aspectes pintorescos dels monuments o paisatges que descobria o en les formes de vida noves per a ell que li resultaven més o menys estranyes o curioses o es podia fixar més en les institucions o en l'activitat econòmica dels territoris que travessava. En alguns casos, quan es tractava de persones amb interessos científics, podien també fixar-se en els atributs naturals dels espais que travessaven o buscar les ocasions de trobar altres persones que compartissin les seves dèries.

Sobretot a la segona meitat del segle foren molts els viatgers britànics que visitaren principalment França i Itàlia en el que s'anomenava el *Grand Tour* però alguns d'aquest viatgers, més resoluts, decidien allunyar-se dels camins més trillats, que molts altres compatriotes ja havien recorregut, i decidien aventurar-se per espais menys coneguts, en particular la península Ibèrica. Molts d'ells tenien precisament una sòlida formació erudita o fins i tot científica i eren observadors perspicaços, per això el seu testimoni és sovint d'un gran interès. És el cas dels llibres de viatges per Espanya de Henry Swinburne (1779), John Talbot Dillon (1780) o Joseph Townsend (1791).

Tanmateix no tots els visitants curiosos procedien de les illes britàniques. També trobem entre els autors divuitescos de llibres de viatges que han deixat referència del seu pas pel gabinet Salvador

alguns francesos (Jean François Peyron i Alexandre de Laborde), un portuguès (Manoel Caetano de Sousa), un milanès (Norberto Caimo), dos valencians (Antoni Ponz i Jaume Villanueva) o un canari (José Viera y Clavijo). Fins i tot, ja avançat el segle XIX, apareix un rus (Anatole de Démidoff).

Les guies urbanes de la ciutat de Barcelona

Les més nombroses entre les fonts de notícies del gabinet Salvador són les guies urbanes de la ciutat de Barcelona (n'hem localitzat una vintena que hi fan referència, en algun cas edicions successives de la mateixa, de dates que van de 1797 fins a 1863). La majoria són anònimes o signades amb inicials, que no sempre hem pogut identificar amb un autor concret. Entre les signades amb el nom sencer de l'autor o autors destaquen les de Ferran Patxot, Antoni de Bofarull, Manuel Saurí i Josep Matas. En general la informació que contenen no va més enllà de fer esment del gabinet i facilitar-ne l'adreça i els noms dels successius propietaris, tret d'algunes que en fan un succint comentari o elogi. Només *El Consultor*, de 1857, que signava J. A. S. (segurament l'impressor i llibreter Josep Antoni Sala), feia una descripció una mica més extensa del gabinet (J. A. S., 1857). A remarcar que quan es va publicar aquesta guia ja feia prop de tres anys de la mort de Josep Salvador i Soler i un de la del seu pare i que encara varen aparèixer referències al gabinet en guies locals de 1860 i 1863.

Aquesta presència continuada del gabinet Salvador en les guies de la ciutat mostra clarament la valoració que en feia la societat barcelonina, en particular quan, a començaments del segle XIX, no hi havia cap establiment públic equivalent i quan n'hi va haver eren encara lluny de superar-lo, si més no fins a la mort de Josep Salvador i Soler. Només cal tenir present l'acord municipal del 19 de gener de 1849 de donar el nom dels Salvadors al carrer del llavors barri de Sant Antoni que conduïa a l'entrada del jardí botànic de la Junta de Comerç, nom que s'ha mantingut fins avui (Coroleu, 1888).

Les guies de viatge

Les guies de viatge per Espanya (o per Espanya i Portugal) publicades per editors estrangers (britànics, en els tres casos trobats), complementen les aportacions de les guies locals. Les tres guies

trobades es troben força espaiades en el temps —si més no les primeres edicions en què apareix esmentat el gabinet (o museu) Salvador— al llarg d'una quarantena d'anys. La primera va ser el volum dedicat a Espanya i Portugal de *The Modern Traveller*, de Josiah Conder (1826) i la darrera *A Guide to Spain*, de Henry O'Shea (1865); entremig la tercera edició d'*A Handbook for Travellers in Spain*, de Richard Ford (1855) fa un esment ben peculiar del «Museo Salvador» del qual es fixa únicament en l'herbari i en unes espases (avui en parador desconegut) obra d'un armer morisc famós de finals del segle XV i començaments del XVI. Les dues primeres edicions (1845, 1847) d'aquesta guia no en fan esment.

Les publicacions erudites, històriques i científiques

Gairebé tan nombroses (19) com les guies ciutadanes i amb informacions molt més extenses i detallades en no pocs casos, són, però, les publicacions erudites, històriques o científiques que fan esment del gabinet Salvador. Si hi afegim les biografies, elogis i necrològiques, al capdavant publicacions de natura no gaire diferent, aplegaríem un nombre superior al de les guies, tant urbanes com més generals, i un volum de text imprès molt més crescut. Hi trobem aportacions des de començaments del segle XVIII fins als primers anys de la segona meitat del segle XIX. Hi figuren des de *L'histoire naturelle éclaircie dans deux de ses parties principales, la lithologie et la conchyliologie*, d'Antoine Joseph Dézallier d'Argenville (1742), referència obligada de la majoria d'autors posteriors fins a començaments del segle XIX, fins al *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz (1846), passant per la *Noticia histórica de la familia de Salvador de la ciudad de Barcelona*, de Peire Andreu Pourret (1796, 1844), la segona edició d'aquesta obra, revisada i ampliada per Miguel Colmeiro³, o l'extensa referència de Moritz Willkomm (1846) al primer volum de *Allgemeine deutsche naturhistorische Zeitung*. Cap, però, tan extensa i detallada com la del segon

³ Encara n'hi va haver una tercera, reproducció de la segona, apareguda a cura de Josep Narcís Roca i Ferreras a la revista *El Restaurador Farmacéutico* (Roca y Ferreras, 1891).

volum de l'obra pòstuma d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon (1793-1851) *Barcelona antigua y moderna, descripción é historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días* (1854), encara que, en realitat, com veurem, aquesta descripció del gabinet Salvador cal atribuir-la amb gairebé total seguretat a Emili Pi i Molist, fill de Pi i Arimon, que és qui va tenir cura de l'edició pòstuma de l'obra paterna i hi va poder fer esmenes i addicions. Hem inclòs en aquesta categoria algunes publicacions dels anys 40 del segle XIX que són més aviat refregits de l'esmentada segona edició de la *Noticia histórica de la familia de Salvador de la ciudad de Barcelona*, de Peire Andreu Pourret, revisada i ampliada per Miguel Colmeiro.

Les biografies, elogis i necrològiques

Pel que fa a l'epígraf de biografies, elogis i necrològiques, són a destacar el ditiràmbic elogi signat per un cert B. (gairebé amb tota seguretat Joaquim Vicent Bastús, director del periòdic) al número del dilluns 30 d'abril de 1838 d'*El Guardia Nacional* i l'elogi fúnebre de Josep Salvador i Soler pronunciat per Narcís Vidal i Campderros a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona el 21 d'octubre de 1855. Així mateix les biografies de Joan Salvador i Boscà, Jaume Salvador i Pedrol i Joan i Josep Salvador i Riera incloses a les dues edicions de la *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* (Dezos de la Roquette, 1847, 1863).

ELS AUTORS

Els autors d'aquests testimonis són majoritàriament viatgers curiosos i erudits que deixen constància dels seus viatges i observacions als seus contemporanis. D'aquests, només alguns eren pròpiament naturalistes o científics. Dels científics de més o menys renom que consta que varen visitar el gabinet, de Willem Boel a Antoni Cebrià Costa, només Peire Andreu Pourret, Joseph Townsend, Miguel Colmeiro, Moritz Willkomm i Antoni Cebrià Costa n'han publicat descripcions, encara que aquest darrer descriu únicament l'herbari. Altres n'han fet un esment sumari o un elogi fonamentat en informacions d'altri, cas de Viera y Clavijo o Cavanilles. Indirectament ens han arribat també les valoracions d'altres naturalistes de renom gràcies a citacions d'altres autors.

Aquest és el cas, per començar, del comentari que va fer del gabinet el 1713 el teatí portuguès Manoel Caetano de Sousa a les seves memòries manuscrites del viatge a Itàlia que va fer entre 1709 i 1713, donat a conèixer pel també teatí Thomaz Caetano de Bem al primer volum de les seves *Memorias historicas chronologicas da sagrada religiao dos clerigos regulares em Portugal, e suas conquistas na India oriental* (Bem, 1792: 449) o de la valoració feta el 1716 per Antoine de Jussieu, en una carta adreçada a l'abbé Bignon, donada a conèixer per Alexandre Dezos de la Roquette al volum 81 del suplement de la *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* (Dezos de la Roquette, 1847: 24) i reproduïdes, amb alguns retocs i esmenes, al volum 37 de la segona edició d'aquesta obra (Dezos de la Roquette, 1863: 563). Alexandre Dezos de la Roquette (1784-1868) era un militar, geògraf i diplomàtic que formava part de l'equip de redactors de la primera edició de la *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* (1811-1862) i posteriorment ho seria de la segona (1843-1865). Jean-Paul Bignon (1662-1743) havia estat un clergue i erudit que va ocupar importants càrrecs a les corts de Lluís XIV, del regent Felip d'Orleans i de Lluís XV, entre ells el de president de l'*Académie Royale des Sciences*, càrrec que ocupava el 1716 i des del qual havia promogut el viatge d'Espanya i Portugal d'Antoine de Jussieu i Joan Salvador i Riera (Salvador i Riera, 1973; Camarasa, 1995; Folch, 2013); no és estrany doncs que Antoine de Jussieu (1686-1758), metge i botànic lionès, professor de botànica al Jardin du Roi des de 1710, fes esment del seu company de viatge en un informe al seu protector a la tornada a París. Aquestes dues són les referències més antigues que hem trobat en relació amb la biblioteca i les col·leccions Salvador. Hem d'agrair la notícia del comentari de Manoel Caetano de Sousa a Mercè Gras.

Si ens referim als autors de llibres de viatges, predominen els britànics (sis; quatre anglesos i dos irlandesos), els francesos (quatre) i els espanyols (quatre), als quals cal afegir un italià, un alemany i un rus. Naturalment, pel que fa a les guies locals del segle XIX, tots els autors que hem pogut identificar eren catalans (com probablement també ho eren els que no varen signar amb el seu nom les guies anònimes), només el mestre i periodista Miguel Dubá y Navas (1816-1887), autor d'una guia per a 1847, era nascut a Madrid, encara que es va

establir ben jove a Barcelona i era considerat català pels seus contemporanis. En canvi, les tres guies de viatge més àmplies són totes tres d'autors britànics, encara que el tercer d'aquests, Henry O'Shea, bé que d'origen irlandès, havia nascut a Madrid i, havent fixat la residència a Biarritz, havia adoptat la nacionalitat francesa.

A banda els esmentats testimonis de les visites del pare Sousa el 1713 i d'Antoine de Jussieu el 1716, la referència més antiga que hem trobat al gabinet Salvador no correspon, tanmateix, a un llibre de viatges sinó a una obra d'erudició deguda a Antoine Joseph Dézallier d'Argenville (1680-1765) home de lleis i alt funcionari de la cort de Lluís xv. Aficionat a la conquiliologia, havia aplegat un ric gabinet, tant d'objectes naturals, principalment petxines, minerals i fòssils, com d'obres d'art, i mantenia intercanvis i correspondència amb molts altres col·leccionistes del seu temps. Això li va permetre publicar, dins del seu llibre *L'histoire naturelle éclaircie dans deux de ses parties principales, la lithologie et la conchyliologie* un capítol titulat *Des plus fameux cabinets de l'Europe touchant l'Histoire Naturelle*, en el qual figura la referència al gabinet Salvador (Dézallier d'Argenville, 1742: 226). *Val a dir que*, tot i que el llibre no es publicà fins el 1742, consta que va ser presentat a censura a començaments de 1741 o finals de 1740 i, per tant, la seva redacció és anterior i les referències que dona han de ser de dates encara més reculades. En tot cas no sembla que Dézallier d'Argenville conegués de primera mà el gabinet dels Salvador ja que, tot i que va viatjar per França, Itàlia, Anglaterra i els Països Baixos, no consta que ho fes per la Península Ibèrica ni hi ha rastre de correspondència seva al fons Salvador de l'IBB (Institut Botànic de Barcelona); probablement en tenia coneixement a través de les explicacions dels Jussieu, corresponsals de Joan Salvador i Riera (Camarasa, 1995), o de la seva pròpia correspondència amb el metge perpinyanès Pere Barrère, corresposal de Josep Salvador i Riera (Camarasa & Amigó, 1993), el gabinet del qual Dézallier d'Argenville sí que havia visitat i del qual en donava una descripció força acurada en el mateix capítol del seu llibre.

Pocs anys més tard, el 1745, visitava el gabinet Salvador Josep Quer (1695-1764) al seu retorn d'Itàlia, on havia participat com a cirurgià militar de les forces espanyoles a les campanyes italianes de la guerra de Successió d'Àustria (o guerra de la

Pragmàtica Sanció). Camí de Madrid, on esdevindria, el 1755, primer professor del tot just fundat Real Jardín Botánico, va passar per Barcelona i va visitar els Salvador. Casimiro Gómez Ortega (1741-1818), primer professor del Real Jardín Botánico de Madrid de 1771 a 1801, recolliria, en la biografia que va dedicar al seu antecessor com a primer professor del Real Jardín Botánico, les observacions de Quer sobre el gabinet Salvador al seu pas per Barcelona (Gómez Ortega, 1784: 24). Casimiro Gómez Ortega tenia bons motius per conèixer bé el gabinet Salvador. Havia estudiat, encara adolescent, entre els 14 i els 16 anys, al Col·legi de Cordelles i durant la seva estada a Barcelona havia visitat assíduament la casa dels Salvador i la seva propietat de Sant Joan Despí, en la qual els Salvador havien creat el seu propi jardí botànic. Amic d'infància de Jaume Salvador i Salvador (1740-1805) va mantenir aquesta relació al llarg dels anys, com a mínim fins a 1794, segons confirma la correspondència conservada al fons Salvador de l'IBB. Gómez Ortega va controlar tota l'activitat botànica a tots els territoris de la corona hispànica i molt particularment a la Cort madrilenya, on va ocupar el càrrec de primer professor del Real Jardín Botánico durant 30 anys, fins que Antoni Josep de Cavanilles el va desplaçar.

L'opinió de Quer no es va publicar, tanmateix, fins 20 anys després de la seva mort. En realitat, el segon cronològicament dels autors a publicar un esment al gabinet Salvador (que ell és el primer a qualificar de museu) és el jerònim milanès Norberto Caimo, que si que consta que el va visitar personalment el juny de 1755, encara que la publicació on apareix la seva descripció és de 1758 (Caimo, 1758, vol. 1: 62-64). No hem trobat dades biogràfiques rellevants d'aquest personatge, tret del seu viatge per la península Ibèrica que també el va portar a visitar Portugal molt pocs mesos després del catastròfic terratrèmol de Lisboa, del qual va deixar escrit un dels primers testimonis directes, però sí que sabem que la seva obra va ser traduïda al francès (Caimo, 1772), i a l'alemany (Caimo, 1774). En tot cas esmenta algunes de les peces que li varen cridar més l'atenció al museu Salvador i fa referència al text de Dézallier d'Argenville com a font d'autoritat.

El següent viatger de qui tenim notícia impresa és l'agustí castellà Enrique Flórez (1702-1773) teòleg i historiador, conegut sobretot per la seva obra

España sagrada (1740-1775), dels 57 volums de la qual, ell va editar els 29 primers. Es tracta d'una veritable història eclesiàstica de cada una de les diòcesis dels reialmes hispànics feta a partir d'una minuciosa recerca de documents d'arxius, làpides i monuments amb una metodologia crítica pròpia de la Il·lustració. No coneixem cap escrit seu que faci referència a la seva visita al gabinet (o museu) Salvador però tenim notícia que el va visitar amb interès el 1762 gràcies a la biografia que li dedicà Francisco Méndez, segons el qual, la visita a Barcelona del pare Flórez el 1762, mentre es documentava per a la seva *España Sagrada*, la va fer «casi solo por ver el gabinete de un célebre boticario que allí hubo, llamado Salvador» (Méndez, 1780: 157). Francisco Méndez (1725-1803) va ser, a partir de 1749, el principal col·laborador de Flórez en la preparació dels successius volums de l'*España Sagrada*. Agustí com ell, l'acompanyà en els seus viatges i li feu d'amanuense al llarg de més de 20 anys. El «célebre boticario que allí hubo» era sens dubte Josep Salvador i Riera, el darrer dels Salvador apotecaris, que havia mort precisament l'any abans, el 1761.

L'anglès Henry Swinburne (1743-1803) va visitar el gabinet Salvador el matí del 9 de novembre de 1775. Esmenta breument aquesta visita en el seu llibre sobre els viatges fets per Espanya entre 1775 i 1776 (Swinburne, 1779: 24). A banda la primera edició anglesa de 1779, el llibre de Swinburne va ser reeditat en tres ocasions (1787, 1806 i 1813) i traduït al francès el 1787 (Swinburne, 1787b). També hi ha hagut, més recentment, traduccions més o menys completes o parcials en castellà i en català, si bé la traducció catalana més recent, deguda a Enric Dolz (Ginés & Dolz, 2006), omet precisament dos paràgrafs de les pàgines 23 i 24 de l'edició anglesa de 1779, un dels quals és el referent a la visita al gabinet Salvador. De família catòlica i benestant, de ben jove Swinburne va poder viatjar per bona part d'Europa i va publicar resums ben interessants dels seus viatges per Espanya i pel regne de les Dues Sicílies així com de les seves estades a diferents corts europees. La seva experiència diplomàtica el va convertir en el negociador britànic ideal per intentar intercanviar presoners amb la França revolucionària, tot i que el seu èxit va ser limitat. Els seus últims anys, havent adquirit possessions a les Antilles britàniques, viatjà per aquelles illes i va morir a Trinidad a causa d'una insolació.

El 1777, dos anys després de la visita de Swinburne, va ser el literat i diplomàtic provençal Jean François Peyron (1748-1784) qui va visitar el gabinet Salvador i en va fer un dels elogis més entusiastes que ens n'han pervingut (Peyron, 1780: 42-43). Jean François Peyron va ser secretari d'ambaixada a Brussel·les i a Madrid i va ser gràcies a aquest càrrec que, entre 1777 i 1778, va viatjar per bona part d'Espanya. Uns anys més tard va ser nomenat comissari de colònies i secretari del governador general de l'Índia francesa durant la guerra franco-britànica paral·lela a la guerra d'independència nord-americana i allí va morir.

Pràcticament contemporanis (1778) dels viatges de Jean François Peyron van ser els de l'irlandès John Talbot Dillon (1739-1805), que fa un esment molt escarit però elogiós del gabinet Salvador en el llibre que va publicar el 1780 sobre els seus viatges peninsulars (Dillon, 1780), reeditat el 1781 i el 1782 i traduït també a l'alemany (Dillon, 1782a). John Talbot Dillon va ser, com Swinburne, un jove britànic de bona posició que va poder practicar el *Grand Tour* per l'Europa continental com molts altres de la seva condició però, en el seu cas, amb una dedicació preferent per Espanya que va reflectir en diverses publicacions que en fan un dels primers hispanistes britànics.

També és ben escarit el testimoni del judici del botànic provençal Miquéu Adanson (1727-1806) referent al gabinet Salvador que coneixem indirectament gràcies a una carta adreçada el 1779 per Peire Andreu Pourret a Casimiro Gómez Ortega que va romandre inèdita fins el 1989 (Camarasa, 1989: 69). Segons aquest testimoni, Adanson, un dels botànics i naturalistes més notables del seu temps, s'havia declarat «charmé», és a dir encantat, amb l'herbari dels Salvador. Autor d'una *Histoire naturelle du Sénégal* (Adanson, 1757), després d'una estada de quatre anys (1749-1753) en aquest territori africà, Adanson va ser un dels primers naturalistes a proposar un mètode natural de classificació, *Familles de plantes* (Adanson, 1763) i un esbós d'evolucionisme en la línia, que més tard seguiria Lamarck, de propugnar l'herència dels caràcters adquirits. El 1779 va fer un viatge per França, Suïssa, Itàlia i Catalunya que el va portar a Barcelona a primers de juliol d'aquell any, que és quan va visitar el gabinet Salvador. Es conserven nombrosos testimonis d'aquest viatge a l'herbari Adanson, conservat al *Muséum National d'Histoire Naturelle de Paris* (Hallé, 1969).

L'any següent, l'abril de 1780, el gabinet Salvador va rebre la visita de José Viera y Clavijo que, camí de Viena des de Madrid, va passar per Barcelona. José Viera y Clavijo (1731-1813) va ser un clergue, historiador i naturalista il·lustrat canari que, durant uns anys, entre 1770 i 1784 va residir a Madrid al servei de José de Silva Bazan, marquès de Santa Cruz i director de la *Real Academia Española*. Va ser precisament acompanyant el seu patró al casament amb la que seria la seva segona esposa, Marie-Anne Waldstein, a Viena, que Viera y Clavijo va tenir ocasió de visitar el gabinet Salvador, visita en què també el va acompanyar el marquès de Santa Cruz (Viera y Clavijo, 1849: 10).

Dins d'aquella dècada de 1780, diversos visitants van deixar testimoni del seu pas pel gabinet Salvador o de les informacions que en tenien. El primer d'aquests, Antoni Josep de Cavanilles (1745-1804), en feia, des de París, en les seves famoses *Observations sur l'article «Espagne» de la nouvelle Encyclopédie*, una referència força elogiosa (Cavanilles, 1784b: 69), tal com pertoca a un text que és un panegíric a les aportacions hispàniques en tots els àmbits de les ciències i les arts. No és segur que Cavanilles hagués visitat prèviament el gabinet però en podia tenir bones referències de la part de Gómez Ortega (amic seu en aquesta etapa, més tard enemic acarnissat) o de Bernard de Jussieu, amb qui es relacionava a París.

D'aquell mateix període hem recollit una de les respostes que Josep Albert Navarro-Mas i Marquet (?-1814) donà al qüestionari que Francisco de Zamora li adreçà el 1787 sobre el corregiment de Barcelona, bé que aquestes respostes no han estat publicades fins el 1973 a cura de Ramon Boixareu (Zamora, 1973). La resposta de Navarro-Mas és encara més esgarriada que els comentaris de Dillon o els de Pourret sobre la visita d'Adanson i, de fet, només fa referència al monetari, sense fer esment de la resta de col·leccions ni de la biblioteca. Josep Albert Navarro-Mas i Marquet era ciutadà honorat de Barcelona i un ric propietari de terres al Pla de Barcelona i a la Segarra. També va ser membre de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona des del 1766, on ben aviat va ser director de la secció d'agricultura, càrrec que va ocupar en diversos períodes, amb breus interrupcions, entre 1778 i 1802. Des d'aquest càrrec va propugnar la total especialització del camp català al conreu de la vinya a la terra baixa, i, en el cas de la muntanya, a

la ramaderia ovina i el conreu de la patata, llavors amb prou feines introduït en algunes comarques.

El valencià Antonio Ponz (1725-1792), que va visitar el gabinet Salvador el 1787, és autor d'un gran elogi del gabinet i de la família Salvador, publicat el 1788 al volum catorzè del seu *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse, que hay en ella* (Ponz, 1788, vol. 14: 84-85). El viatge per Espanya d'aquest erudit i artista valencià va ser inicialment un encàrrec de Pedro Rodríguez de Campomanes, fiscal (i més tard —1783— president) del *Consejo de Castilla*, per tal d'inventariar els bens artístics que havien format part del patrimoni de la Companyia de Jesús, expulsada dels reialmes hispànics per Carles III el 1767. El primer volum va aparèixer el 1772 i el divuitè i darrer ho va fer, ja pòstumament, el 1794. Tot i que l'objectiu inicial era el de fer un inventari de monuments i del patrimoni artístic dels territoris recorreguts, Ponz va anar força més enllà en la descripció de la realitat social i econòmica d'aquells territoris, i no deixà d'anotar observacions sobre l'estat de l'agricultura, el comerç, la indústria i les ciències per allà on passava, cosa que explica el seu interès pel gabinet Salvador i l'elogi que en fa.

L'elogi de Ponz contrasta amb el rigorós judici advers, gairebé coincident en el temps, de Joseph Townsend (1739-1816), que l'havia visitat uns mesos abans que Ponz (abril de 1786), un contrast que ja havia estat remarcat, fa més de mig segle, per l'hispanista anglès Geoffrey W. Ribbans (Ribbans, 1963). Townsend va ser el primer a jutjar críticament el gabinet Salvador i a considerar que allò que 30 o 40 anys enrere podia ser un gabinet notable ja no estava al dia (Townsend, 1791: 119). A més de clergue (anglicà), metge i geòleg, Joseph Townsend era un viatger curiós i il·lustrat, que tractava de donar una imatge objectiva d'allò que observava. Ha estat considerat un precursor del pensament de Malthus per les seves teories econòmiques de base naturalista (la fam i la necessitat com a motivació per al treball). Com a geòleg compartia la teoria estratigràfica de William Smith, el pioner de la cartografia geològica, però, a diferència d'aquest, rebutjava l'actualisme de James Hutton i defensava la historicitat de la narració bíblica de la creació. El seu llibre sobre el viatge fet per Espanya (Townsend, 1791) va ser traduït a l'alemany (Townsend, 1792) i al francès (Townsend, 1809).

El judici de Townsend és particularment significatiu perquè ve d'un naturalista que jutja força objectivament tot allò que veu al llarg del seu viatge. Sobretot és força més fiable que el que pocs anys després (entre 1801 i 1803) va formular Alexandre de Laborde (1773-1842) al seu *Itinéraire descriptif de l'Espagne* (Laborde, 1809b), més interessat com estava pels aspectes artístics i «pintorescos» que trobava en el transcurs dels seus viatges que pels científics.

Alexandre de Laborde (1773-1842), fill d'un financer francès que va morir víctima del Terror el 1793, va ser militar (de l'exercit austríac) contra la França revolucionària, diplomàtic a les ordres de Talleyrand i arqueòleg. Les seves funcions diplomàtiques el portaren a viatjar per diferents països d'Europa, entre ells Espanya. De fet va ser durant la seva missió a l'ambaixada francesa a Madrid, conllosa el 1801 amb la signatura del tractat d'Aranjuez, que va poder viatjar per tot Espanya i això li va donar la ocasió d'escriure els seus dos llibres sobre Espanya. El més conegut, gràcies sobretot a les seves esplèndides làmines, és el *Voyage Pittoresque et historique en Espagne*, publicat per fascicles en gran format entre 1806 i 1820, però en el que es troba la referència al gabinet Salvador és l'*Itinéraire descriptif de l'Espagne et tableau élémentaire des différentes branches de l'administration et de l'industrie de ce royaume*, que no ha conegut tanta difusió (Laborde, 1809b). La referència a Barcelona sembla que va ser redactada entre 1801 i 1803, si bé va visitar la ciutat almenys en dues ocasions, una en algun moment entre 1794 i 1797 i una segona al voltant del 1800 (Valls i Subirà, 1974: 9). Tot i aquesta difusió més limitada, ja el mateix any de la seva publicació original aquesta obra va ser traduïda a l'anglès (Laborde, 1809a) i a l'alemany (Laborde, 1809c). En anys posteriors Laborde ocupà diferents càrrecs administratius i polítics a les institucions franceses del Primer Imperi, la Restauració Borbònica i la Monarquia de Juliol, sota la qual va esdevenir una de les figures de més relleu social als ambients polítics i intel·lectuals de París.

Un autor ben peculiar (i important en la bibliografia sobre la família Salvador) és el del clergue i botànic occità Peire Andreu Pourret (1754-1818) qui de ben jove ja havia herboritzat per la Narbonesa, les Corberes i els Pirineus Orientals i el 1782 havia aconseguit un itinerari des de Narbona fins a Montserrat passant pels Pirineus, en companyia

de John Sibthorp (1758-1796), llavors estudiant de medicina a la Universitat de Montpeller i més tard professor de botànica a la d'Oxford, i d'Auguste Broussonnet (1761-1807), ja botànic consagrat, tot just retornat d'una estada de dos anys a Londres, on havia estat acceptat com a membre per la Royal Society. En ocasió d'aquest viatge Pourret visità per primera vegada el gabinet Salvador, que ja coneixia de referència a través de Gómez Ortega, Gouan i Adanson. Tant en aquesta primera visita, com en una segona l'any següent, Pourret va tenir ocasió d'examinar detingudament (i de saquejar a plaer) l'herbari Salvador. Testimoni d'aquest saqueig són les nombroses plantes procedents de l'herbari Salvador que es troben a les col·leccions del *Museum National d'Histoire Naturelle* de París després d'haver passat per les de les dels germans Lomenie de Brienne (Bonnet, 1916) i també les presents a l'herbari personal de Pourret que es conserva a la Facultat de Farmàcia de la Universidad Complutense (Muñoz *et al.*, 1993).

Saqueig a banda, devem a Pourret la primera publicació sobre la nissaga Salvador d'apotecaris i naturalistes, en la qual, malgrat el to apològic general, no pot deixar de confirmar el judici de Townsend. Pourret havia tornat a Barcelona el 1792, fugint de la Revolució Francesa, i hi va romandre fins el 1798 que es traslladà a Madrid. Això li va donar l'oportunitat d'estudiar a fons l'herbari Salvador (i afegir la nomenclatura linneana a les etiquetes) així com d'escriure i editar la publicació esmentada en la qual, tot i el seu caràcter laudatori, no pot deixar de reconèixer que cal fer-se càrrec de l'època en que es va formar el gabinet (més de mig segle abans) encara que els propietaris successius no hagin deixat d'afegir algunes peces poc o molt significatives (Pourret, 1796). Les referències al gabinet Salvador es troben escampades per tot el text de Pourret però la descripció pròpiament dita de l'estat d'aquest en el temps de la seva publicació apareix a la pàgina 32.

Desconeixem els autors de les primeres guies de la ciutat de Barcelona adreçades als forasters per informar-los de tot el que podien trobar a la ciutat que apareixen a partir del darrer quart del segle XVIII. En tot cas la primera d'aquestes guies en la qual apareix una referència del gabinet Salvador amb indicació del nom del propietari (Jaume Salvador i Salvador) i de l'adreça (carrer Ample) és el *Kalendario y guía de forasteros en Barcelona*

para el año de 1798, apareguda el 1797 (Anònim, 1797) sense nom d'autor i impresa a la impremta del *Diario de Barcelona*.⁴ Mort Jaume Salvador i Salvador el 1805, al *Kalendario* de 1806 (Anònim, 1805) la referència al gabinet Salvador només es diferencia de la de 1798 en el nom del propietari, que ara era Joaquim Salvador i Burgés. Una nova edició del *Kalendario*, publicada el 1814 (Anònim, 1814), indicava com a propietaris Francisca i Joaquim Salvador, mare i fill.

Poc abans de la mort de Jaume Salvador i Salvador (1805), vet aquí que un nou visitant comprovava i fins i tot ampliava les impressions d'Antoni Ponz, tot i que el seu testimoni no es va conèixer fins el 1851, anys després de la mort de l'autor: el dominic valencià Jaume Villanueva (Villanueva, 1851). Jaume Villanueva Astengo (1763-1824) va ser, com el seu germà Joaquim Llorenç (1757-1837), un clergue il·lustrat compromès, sobretot a partir de la guerra del Francès, amb els cercles liberals espanyols. El 1802 va rebre l'encàrrec d'emprendre la recerca i transcripció dels documents i còdex antics conservats en arxius capitulars i de convents i monestirs, tasca que va iniciar pels bisbats del País Valencià i va continuar pels de Catalunya però que va haver d'interrompre a causa de la guerra del Francès i a la seva participació com a diputat per València a les Corts de Cadis. Fruit dels seus treballs va ser la publicació dels 22 volums de *Viage literario a las Iglesias de España*, apareguts, els cinc primers, entre 1803 i 1806, del sisè al desè el 1821, durant el Trienni Liberal, i la resta entre 1850 i 1852. Al volum 18, dedicat al bisbat de Barcelona, apareix un breu esment del gabinet Salvador (Villanueva, 1851: 118).

La primera guia de la ciutat de Barcelona amb signatura d'autor en la qual figura una referència al gabinet d'història natural dels Salvador i a la seva adreça data de 1819. Malauradament no hem pogut esbrinar la identitat de l'autor, que signa només amb inicials, A. B. C. E., inicials que també figuren com a nom d'autor en dues guies publicades el 1802 i 1803 amb el títol de *Diversión de ciudadanos. Norte seguro de forasteros y estrella luciente de Barcelona*. En aquestes, però, no es feia menció del gabinet Salvador. A la guia de 1819 el gabinet

Salvador ja no és l'únic esmentat, si bé és encara l'únic de propietat privada que hi apareix (A. B. C. E., 1819: 146). El 1820, amb un text pràcticament idèntic al de la guia de 1819, l'Ajuntament Constitucional de Barcelona publicava al seu torn una nova guia, en la qual apareixia igualment la referència al gabinet Salvador i la seva adreça, en els mateixos termes (i fins i tot a la mateixa pàgina) que en la de 1819 (Excmo. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, 1820).

Després de Trienni Constitucional (1820-1823), amb una publicació de l'escriptor i editor anglès Josiah Conder (1789-1855), s'obre una etapa de projecció internacional a través de les guies de viatge per Espanya (o per Espanya i Portugal) en llengua anglesa que tindrà continuïtat fins a finals del segle XIX. Fill d'un gravador i llibreter, Josiah Conder, després de treballar un temps a la botiga familiar va dirigir durant més de 20 anys (1814-1837) *The Eclectic Review*, una prestigiosa revista literària des de la qual es va fer ressò dels autors romàntics anglesos, i entre 1824 i 1830 va publicar també, sota el títol de *The Modern Traveller* una col·lecció d'una trentena de guies de viatge, dos volums de la qual, el 18 i el 19, apareguts inicialment el 1826 i reeditats sense canvis el 1830, són dedicats a la península Ibèrica (Conder, 1826). Conder no va viatjar mai fora del Regne Unit, de manera que totes les seves guies són refregits de descripcions de viatgers anteriors i, en el cas de Catalunya, la seva obra de referència és la traducció anglesa de l'obra de Laborde abans esmentada, que en part transcriu literalment i en part resumeix sense gaire manies.

En canvi, si que viatjà per Espanya i fins i tot va visitar Catalunya el 1831, un altre autor britànic de guies de viatge, Richard Ford (1796-1858), encara que no publicà res referent al gabinet Salvador fins a la tercera edició del seu *A Handbook for travellers in Spain* (Ford, 1855). A la primera (Ford, 1845) i a la segona (Ford, 1847) no en fa cap esment, i tampoc n'hi ha cap en les edicions posteriors publicades després de la mort de Ford entre 1869 i 1898 i, de fet, completades i actualitzades per altres autors. El comentari que dedica Ford al gabinet Salvador és probablement un dels més curiosos que hem pogut localitzar i tan pot ser que reflecteixi senzillament els interessos del seu autor com el moment que travessava el gabinet, del qual feia poc que s'havia fet càrrec Josep Salvador i Soler i potser es trobava en període de reordenació

⁴ A remarcar que ja figura una referència indirecta, però inequívoca (“[Ay] Un museo particular muy excelente”), a la pàgina 20 de la guia *Barcelona à la mano* (Algava Márquez, 1778), una de les primeres publicades.

quan el va visitar Ford a primers d'octubre de 1831. En tot cas fa esment únicament de l'herbari i d'unes espases obra d'un armer famós del pas del segle XV al XVI, Julián del Rey, que tenia per marca la silueta d'un gos (perrillo), armes avui en parador desconegut (Ford, 1855: 416).

Eren els anys finals del regnat de Ferran VII, l'anomenada Dècada Ominosa. Amb la mort del monarca el 1833, molts dels liberals emigrats el 1823 varen poder retornar. Entre ells un il·lustre botànic, Mariano La Gasca (1776-1839) que, en el seu retorn a Madrid des d'Anglaterra, no va deixar de passar per fites com París, Ginebra i Barcelona. En una carta al seu amic Francesc Bolòs (no publicada fins un segle més tard) deixava el seu testimoni de l'estat del gabinet en aquells anys en què tot just se n'acabava de fer càrrec Josep Salvador i Soler (Garganta, 1936: 135-136). Altres testimonis del pas de La Gasca per Barcelona, encara que més escarits, ja varen ser recollits per Colmeiro i per Willkomm pocs anys més tard. Francesc Bolòs mateix no deixava de fer esment al gabinet Salvador en un dels seus treballs científics més remarcables (Bolòs, 1841: 4).

Pocs anys després, en un context polític ben diferent del de la Dècada Ominosa, apareixia, a l'edició del 30 d'abril de 1838 del diari *El Guardia Nacional*, editat a Barcelona de 1835 a 1841, una referència ben significativa al gabinet Salvador a la qual ja ens hem referit (B[astus], 1838)⁵. *El Guardia Nacional*, fundat per Lluís Ferrer, Vicenç Joaquim Bastús i Carrera i Bernat Agustí de las Casas, havia estat inicialment un diari situat a l'ala esquerra del progressisme liberal, si bé a partir de desembre de 1836, en accedir a la direcció Vicenç Joaquim Bastús, s'anà decantant cap al moderantisme. La referència al gabinet Salvador a *El Guardia Nacional* apareixia signada amb una B, inicial del cognom del director, cosa que permet atribuir-la-hi, sobretot atès que Vicenç Joaquim Bastús (1799-1873) era farmacèutic de formació i membre de la RACAB (Real Acadèmia de Ciències i Arts de Catalunya) des de 1835, en la qual Josep Salvador i Soler ingressà precisament el 1838, pocs mesos després de la publicació del comentari laudatori de B.

Amb els anys 40 del segle XIX es varen reprendre les ressenyes breus a les guies per a forasters a Barcelona. En aquestes dates moltes ja no eren anònimes. Les signaven personatges com Ferran

Patxot (Patxot, 1840), Manuel Saurí o Josep Matas. Ferran Patxot i Ferrer (1812-1859) va ser un historiador i escriptor romàntic, traductor al castellà, en la seva joventut, de les obres de Buffon i més tard autor de novel·les i textos històrics força exitosos al seu temps. Manuel Saurí i Crespi (1803-1854) era un impressor, editor i llibreter barceloní simpatitzant del partit progressista (va ser regidor de l'Ajuntament de Barcelona per aquest partit i també va editar el diari *El barcelonés*, òrgan seu, de 1845 a 1852); durant la dècada de 1840 va editar tres guies de la ciutat—la primera el 1842 (S[aurí] & M[atas], 1842)—de les quals va ser igualment autor, sol o en col·laboració amb Josep Matas i de Bodallés, també impressor. A partir de 1849, i en anys successius, fins a 1854, aquests dos autors varen publicar *Manual histórico-topográfico, estadístico y administrativo, ó sea Guía General de Barcelona dedicada a la Junta de Fábricas de Cataluña*. En referència al gabinet Salvador es varen limitar a copiar gairebé literalment bona part del text publicat per Madoz el 1846 al qual ens referirem tot seguit sense afegir altra cosa d'original que l'adreça del gabinet al carrer Ample (Saurí & Matas, 1849: 176-177).

El 1844 també va aparèixer la reedició, revisada i augmentada per Miguel Colmeiro, de la *Noticia histórica* de Pourret en la qual Colmeiro va afegir, entre altres coses, un nou judici que matisava fins a cert punt el de Pourret i que posava de manifest que, malgrat els materials afegits pels darrers Salvadors i els seus amics i corresponents, el gabinet ja era una relíquia del passat (Pourret & Colmeiro, 1844: 14-16). Així i tot afegia al final una descripció i elogi molt més entusiastes referents a l'herbari, rematats amb la cita d'una anotació de La Gasca a l'Àlbum de visitants il·lustres del Museu: «Catalunya no coneix encara prou el veritable valor de l'herbari Salvador, tant de bo aprengui a apreciar-lo»⁶.

⁵ He d'agrair la informació sobre aquesta publicació (i altres) a José Pardo-Tomás.

⁶ Al llibre de visites que es conserva al fons Salvador de l'IBB, que abasta el període de 1831 a 1854, no apareix aquesta anotació de La Gasca, que recull Colmeiro i més tard reproduceix Willkomm. Antoni de Bolòs (1959: 45) atribueix la mancança al fet que algú havia arrencat el full corresponent. L'absència d'altres anotacions de personatges més o menys rellevants per diferents conceptes que consta per altres fonts que varen visitar el gabinet i varen signar a l'*Album* del Museu (Ferdinand de Lesseps, Lluís Napoleó Bonaparte, Anatole de Démidoff) fa pensar més aviat en l'existència d'un segon llibre de visites (*Album*) destinat als visitants de més relleu avui malauradament perdut o en parador desconegut.

La publicació de Colmeiro va tenir una certa repercussió en la premsa progressista i mèdico-farmacèutica, tant a Barcelona com a Madrid, al llarg de 1845. Es tracta de textos que reproduïxen, resumida amb més o menys gràcia, la publicació de Colmeiro. El primer en data, aparegut al número del 16 de febrer de 1845 de la revista madrilenya *El Laberinto* amb el títol «Los Salvadores de Barcelona», tenia per autor l'escriptor i publicista valencià Antonio Flores (Flores, 1845)⁷. Entre maig i juny del mateix any apareixia a *El Restaurador Farmacéutico* un extens article, no signat, amb el títol de «Los Salvadores» (Anònim, 1845) i aquell mateix juny apareixia a la *Gaceta Médica, Periódico de Medicina, Cirugía y Farmacia, oficial del Instituto Médico de Emulación* un article, amb el mateix títol, signat per un cert M. S., probablement Manuel Salazar, un dels redactors del periòdic de qui no hem pogut trobar més dades (S[alazar], 1845).

Miguel Colmeiro era en aquell moment professor de l'Escola de Botànica i Agricultura Teòrico-pràctica de la Junta de Comerç (l'any següent passaria a ser catedràtic de botànica de la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona) i preparava el seu *Catálogo metódico de las plantas observadas en Cataluña*, puat en gran part directament de l'herbari Salvador, al qual fa referència en el discurs preliminar d'aquest catàleg (Colmeiro, 1846: 12).

En canvi, el judici que va publicar Moritz Willkomm el 1846 al primer número de l'*Allgemeine deutsche naturhistorische Zeitung* (Willkomm, 1846: 544-549), tot i seguir en bona part el text de Colmeiro, era força més favorable en allò que era fruit de les seves pròpies experiències. Moritz Willkomm (1821-1892), havia de ser, amb el temps, un botànic notable, catedràtic a Tharand (Saxònia), Tartu (Estònia) i Praga i havia d'assolir merescuda fama pels seus estudis botànics sobre la península Ibèrica que varen culminar amb la que encara avui és la primera i única flora mitjanament completa d'aquest territori, el *Prodromus Florae hispanicae*, de la qual és coautor juntament amb el danès Johann Lange (1818-1898), però el 1846 era un jove naturalista saxó que acabava de tornar al seu país després d'un exili que li havia permès fer el seu primer viatge botànic per bona part de la península Ibèrica. En la

seva descripció del gabinet Salvador arribava a afirmar (amb evident exageració) que, pel que feia a les plantes de Tournefort, hom podia prou estalviar-se el viatge a París si tenia a l'abast l'herbari Salvador.

D'aquell mateix any data la que és sens dubte la descripció més completa i fidel del gabinet Salvador en aquesta època, la que va incloure Pascual Madoz a l'entrada «Barcelona» del seu *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (Madoz, 1846: 515). Pascual Madoz (1806-1870), jurista i polític liberal navarrès, havia exercit com a advocat a Barcelona entre 1835 i 1837 i el 1854, després del triomf de la revolta progressista coneguda com la Vicalvarada, va ser nomenat governador de Barcelona i el 1855 ministre d'hisenda, càrrec que només va ocupar sis mesos, però des del qual va obrir la porta a l'enderrocament de les muralles de Barcelona. La seva activitat política no li va impedir dirigir i, en bona part, redactar l'esmentat *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico*, en 16 volums que van aparèixer publicats entre 1845 i 1850.

El 1847 es publicava la primera edició de la *Guía-cicerone de Barcelona*, d'Antoni de Bofarull, que es limitava a donar notícia de l'adreça del «famoso gabinete de historia natural» de Josep Salvador (Bofarull, 1847: 199). Antoni de Bofarull (1821-1892) va ser historiador i escriptor tant en llengua catalana com castellana i un dels impulsors de la restauració dels Jocs Florals, dels quals va ser mantenidor-secretari. El 1847 feia tot just un any que havia entrat a treballar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on va continuar fins a la seva mort.

El mateix any 1847, però, apareixien també, al volum 81 del suplement a la primera edició de la *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* (55 volums publicats entre 1811 i 1833 més 30 de suplement entre 1834 i 1862) editada per Louis Gabriel Michaud (1773-1858) i «une Société de gens de lettres et de savants», les biografies de Joan Salvador i Boscà, Jaume Salvador i Pedrol, Joan Salvador i Riera i Josep Salvador i Riera, al final de les quals l'autor, Alexandre Dezos de la Roquette, va incloure un esment de l'interès i l'estat de la biblioteca i el gabinet dels Salvador en el moment que ell escrivia (Dezos de la Roquette, 1847). Alexandre Dezos de la Roquette (1784-1868), militar, geògraf i diplomàtic, va ser un dels redactors del *Suplement* i més tard de la segona edició de la *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* (45 volums publicats entre 1843 i 1865). En el volum 37 d'aquesta segona edició,

⁷ Dec la informació sobre aquesta publicació a José Pardo-Tomás, informació que agraeixo especialment perquè em va estimular la recerca d'altres fonts d'aquest període.

publicat el 1863, apareixien novament les esmentades biografies, si bé la referència al gabinet era força més breu (Dezos de la Roquette, 1863). Pràcticament totes les dades de Dezos de la Roquette procedien de les publicacions anteriors de Pourret i de Colmeiro, si bé també va obtenir informacions de primera mà de la part d'Adrien de Jussieu (1797-1853), que li va mostrar alguns documents del seu arxiu familiar, i de la del bibliotecari del *Muséum National d'Histoire Naturelle*, Jules Desnoyers (1800-1887).

També aquell mateix any 1847 visitava Barcelona el viatger rus Anatolij Nikolaijevič Demidov (1813-1870), més conegut pel seu nom afrancesat d'Anatole de Démidoff amb el qual va signar la majoria de les seves publicacions. Descendent d'una nissaga d'industrials ennoblida per Pere el Gran i una de les més grans fortunes de Rússia, havia passat bona part de la infantesa i joventut fora del seu país, principalment a París i a Florència (on el seu pare havia estat ambaixador). Jove encara, el 1837, havia organitzat una expedició al sud de Rússia i Crimea amb una vintena de científics, escriptors i artistes, la majoria francesos, en la qual va despendre mig milió de francs de l'època sense comptar les despeses d'edició dels resultats. El 1840 es va casar amb Mathilde Bonaparte, neboda de Napoleó I i, després de breus estades a París i a Sant Petersburg, s'instal·là amb la seva muller a Villa San Donato, la propietat que el seu pare havia fet construir prop de Florència, si bé aviat varen sorgir diferències entre la parella que varen culminar entre 1846 i 1847 amb la separació definitiva. Just després d'aquesta separació Demidov va emprendre en companyia del seu amic el pintor Auguste Raffet (1804-1860) el viatge per les costes mediterrànies de la península Ibèrica en el curs del qual va visitar el gabinet Salvador (Demidoff, 1858: 45-47). Els esdeveniments de la Primera Guerra d'Independència Italiana (1848-1849) i dels anys successius varen retardar la publicació del llibre de Demidov fins el 1858, tal com ell mateix declara en la introducció, no paginada, de la seva obra⁸.

⁸ «Lorsque je revins en Italie à la fin de 1847, j'avais le dessein de compléter mes notes par des recherches plus approfondies sur certaines vues [...]. Je réservais cet emploi de mes loisirs pour l'année 1848: les événements qui à partir de cette époque désastreuse ont si tristement rempli la longue période d'agitations que s'est écoulée depuis m'ont contraint d'abandonner mon projet [...]. Je donne donc mon ouvrage tel qu'il a été conçu en 1847, sans trop me préoccuper du temps considérable qui s'est écoulé entre cette heureuse année et l'époque actuelle».

A diferència de les guies de Sauri i Matas, el text que dedicava Andreu Avel·lí Pi i Arimon (1793-1851) al «Museo de Historia Natural y Antigüedades de los Salvadores» en el segon volum de la seva *Barcelona antigua y moderna* (Pi y Arimon, 1854: 265-268) mostra ben a les clares que l'autor no s'ha limitat al text de Madoz com a font i fins i tot aporta dades originals (degudes la majoria, sens dubte, al fill de Pi i Arimon, Emili Pi i Molist, que és qui va publicar pòstumament l'obra del seu pare). Pi i Arimon és conegut sobretot com a historiador i epigrafista gràcies a aquesta obra publicada pòstumament el 1854, tot i que des de diferents càrrecs funcionaris va tenir un discret protagonisme en moltes iniciatives culturals i socials a la Barcelona de la primera meitat del segle XIX. Sobretot a partir del seu nomenament, el 1835, com a membre d'una comissió encarregada de recollir la documentació, llibres, objectes artístics i antiguitats dels convents acabats d'exclaustrar, que li va permetre començar a documentar la que seria l'obra cabdal de la seva vida i li obrí el camí per iniciar els seus estudis històrics. El seu fill Emili Pi i Molist (1824-1892) era metge; havia obtingut la llicenciatura el 1846 i el 1849 havia rebut un premi de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona per una memòria sobre les circumstàncies en que era indicat o contraindicat l'ús del cloroform com a anestèsic. Val la pena remarcar que uns anys abans, el 1842, Miguel Colmeiro, tot just arribat de Madrid per opositar a la càtedra de Botànica i Agricultura Teòrico-pràctica de la Junta de Comerç, que finalment va guanyar, va viure un temps a la mateixa casa que els Pi i això havia donat ocasió a que el jove Emili Pi i Molist s'interessés per la botànica, fins al punt que les seves primeres publicacions (1843) tractaven de temes botànics i fins i tot va traduir del francès al castellà els *Éléments de Botanique* de Pierre Boitard (1844). Això explica el detall amb què la publicació pòstuma de Pi i Arimon tracta del gabinet Salvador i fa sospitar que aquesta part del llibre deu més a l'actuació de Pi i Molist com a editor que a la del seu pare com a autor.

L'any següent, el 1855, va ser el de la mort de Josep Salvador i Soler i, encara que el va sobreviure gairebé dos anys el seu pare, Joaquim Salvador i Burgés, el gabinet Salvador iniciava aquell any el camí de la definitiva decadència i ulterior trasllat al castell de la Bleda. En tot cas, més enllà d'aquestes morts, el gabinet va mantenir la seva presència a les

guies urbanes i fins i tot en algunes guies de viatge internacionals, a més de la detallada descripció que en va fer Narcís Vidal i Campderrós el 1856 (Vidal y Campderrós, 1856: 23-24). Entre les guies locals que es fan ressò de la mort de Josep Salvador i Soler cal ressenyar la reedició, el 1855, de la *Guía-cicerone* d'Antoni de Bofarull, que bo i fent constar la mort de Josep Salvador no deixa d'esmentar el gabinet com un dels atractius de la ciutat (Bofarull, 1855: 207). I encara, el 1857, la publicació d'*El Consultor. Nueva guía de Barcelona*, signada per J. A. S., inicials que corresponen a Josep Antoni Sala, un dels germans Sala que regentaven un magatzem de paper, papereria i dipòsit de diferents publicacions periòdiques situat al carrer de la Unió, al Raval barceloní, de qui no hem pogut esbrinar més dades biogràfiques. En aquest cas l'autor fa un resum del publicat abans per Saurí o Bofarull alhora que fa constar «el sensible y desgraciado fallecimiento de su último dueño, D. José Salvador y Soler» (J. A. S., 1857: 187).

Encara el 1860, Manuel Saurí i Josep Matas, a la seva *Guía General de Barcelona, 1861*, seguien donant compte de l'existència i l'adreça del gabinet Salvador, que qualificaven encara com «el establecimiento más precioso y útil que en su género se conoce en España» (Saurí & Matas, 1860: 118). La impremta de Manuel Saurí era ubicada al mateix carrer Ample, cantonada a Regomir, a pocs metres de la cantonada del carrer de la Fusteria on es trobava el gabinet Salvador. Això sembla un indicatiu clar que aquest encara era accessible als visitants interessats, atès que no sembla versemblant que la *Guía* de Saurí i Matas l'hagués esmentat si aquell 1860 hagués estat tancat o ja no hagués existit. D'una altra banda, una nova edició (1863) d'*El Consultor*, aquesta vegada signada per J. A. S. i M. Ll., el segueix esmentant, encara que molt escaridament (J. A. S. & M. Ll., 1863: 77). Ja hem esmentat abans la probable identitat que s'amaga darrere les inicials J. A. S. Pel que fa a les inicials M. Ll. molt probablement corresponen a l'advocat i escriptor Modest Llorens i Torres. Modest Llorens i Torres (1835-1921) participava en aquells anys en el moviment de la Renaixença i algunes poeses seves havien aparegut publicades al recull *Los trovadores modernos* (Angelon *et al.*, 1859); també publicà algunes peces teatrals en castellà i en català. Més tard es traslladà a Madrid, on va arribar a ocupar alts càrrecs al ministeri d'hisenda.

A banda els autors de guies ciutadanes, en aquells anys hi havia tanmateix un autor força més significatiu que s'ocupava de l'herbari Salvador: el botànic Antoni Cebrià Costa i Cuxart (1817-1885). Catedràtic de botànica a la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona des de 1847 (de la Facultat de Ciències a partir de la seva creació, el 1857, i fins a la jubilació anticipada de Costa el 1868), Antoni Cebrià Costa i Cuxart ha estat considerat l'eix vertebrador del primer nucli d'una possible escola catalana de botànica de la segona meitat del segle XIX (Bolòs, 1961; Vigo, 1989; Vallès Xirau, 1995), precedent del gran salt endavant conduït per Pius Font i Quer la primera meitat del segle XX. A la nota introductòria de la seva *Introducción a la flora de Cataluña*, publicada el 1864, Costa parla de l'herbari Salvador (en el seu cas l'únic element del gabinet que li interessa) com d'una de les fonts fonamentals de la seva obra, i el considera «el herbario verdaderamente importante para la Flora catalana» (Costa y Cuxart, 1864: 6-10), però, en cap moment fa esment de cap entrebanc ni cap problema d'accessibilitat per treballar-hi. Encara al *Suplemento* a la seva flora (Costa y Cuxart, 1877), apareixen una trentena de referències a plantes de l'herbari Salvador sense que aparegui cap al·lusió a un trasllat.

En tot cas, encara en aquests anys de les seves acaballes, poc abans de desaparèixer de l'escena pública, el gabinet Salvador queda recollit el 1865 en una de les guies de viatges internacional més prestigiosa al seu moment pel que fa a itineraris per la península Ibèrica i les Balears: *A Guide to Spain* (més tard, a partir de la tercera edició, de 1868, *Guide to Spain and Portugal including the Balearic Islands*), de Henry O'Shea (O'Shea, 1865: 53). Aquesta referència, juntament amb les de Costa, són les darreres que mereixen credibilitat pel que fa a confirmar la continuïtat del gabinet Salvador més enllà de la mort de Josep Salvador i Soler. El mateix text de la primera edició d'aquesta guia apareix a la segona edició (1866) i a la tercera (1868), bé que ja amb un desplaçament de pàgina (O'Shea, 1868: 55). Ja amb el títol ampliat de *Guide to Spain and Portugal including the Balearic Islands* de la tercera edició, la guia d'O'Shea es va reeditar el 1869, el 1876 i el 1879 mantenint el mateix text tot i que, com veurem més endavant, sembla que, precisament entre 1876 i 1877, el gabinet Salvador va ser traslladat al castell de las Bleda i fins i tot, quan va aparèixer la

sisena edició d'aquesta guia, el 1879, l'antic edifici on s'havien hostatjat els Salvador des del segle XVII havia estat enderrocat i s'havia construït en el seu lloc (1878) l'actual casa Joan Genís i Poch. A partir de la setena edició (1885) John Lomas (1846-1927) es va fer càrrec com a editor de les posades al dia de la guia que va prendre per títol *O'Shea's Guide to Spain and Portugal*, tanmateix, en aquesta setena edició, la referència al Museu Salvador es mantenia encara en els mateixos termes de les edicions precedents i a la vuitena (Lomas, 1889: 55) encara se l'esmentava bé que en termes més concisos que les precedents («Museo Salvador. – A good collection of the natural history of Cataluña, geology, minerals, antiquities») igual que la novena (1892) i la desena (1895). A l'onzena (1899) ja no hi era esmentat. Feia més de 20 anys que no existia.

L'autor inicial d'aquesta guia, Henry O'Shea (1838-1905), pertanyia a una família de comerciants i banquers d'origen irlandès establerts a Espanya des de les guerres napoleòniques i havia format part del cos diplomàtic espanyol abans d'anar a arrelar al País Basc francès, concretament a Biarritz, des d'on va prosseguir amb les seves dèries de viatger i d'estudis de la història i les tradicions basques. Casat el 1868 amb Marie Lannes de Montebello, filla del baró de Montebello i de l'anglesa Mary Boddington, va esdevenir una personalitat local a Biarritz on va arribar a ser conseller municipal, fundador i president de la *Biarritz Association* (la societat local de ciències, lletres i arts) i de la *Société des Amis des Arts de Bayonne-Biarritz*. També va promoure el *British Club* de Biarritz, la *Société d'Acclimatation du Golfe de Gascogne* i fins i tot el club de golf local. Va ser membre corresponent de la *Real Academia de la Historia* de Madrid.

John Lomas (1846-1927), editor de la guia a partir de la setena edició (1885) i responsable de les posades al dia, era un altre viatger, gastrònom i curiós, autèntic precursor del turisme britànic a la península Ibèrica, en particular a Andalusia. Membre del clergat anglicà, Lomas va ser de 1886 fins a 1912 l'editor de l'*Anglican Church Magazine* i el dirigent de nombroses organitzacions benèfiques i educatives. Tot i la seva passió per Espanya, tenia la residència a Suïssa, on posseïa diverses propietats, però se li ha de reconèixer que va viatjar repetidament per la península Ibèrica, com no deixa d'esmentar en les introduccions de cada una de les edicions de la guia, que es va reeditar fins el 1905.

UNA HISTÒRIA AMB ALTS I BAIXOS

Esgraonades amb una certa continuïtat al llarg de més d'un segle i mig aquestes notícies del gabinet Salvador ajuden molt a construir-ne una història. Des dels seus moments més brillants durant la primera meitat del segle XVIII, fins a la decadència dels anys finals d'aquell segle i els inicis del XIX i de la relativa represa del segon terç d'aquest, dràsticament truncada per la tràgica mort de Josep Salvador i Soler el 1855, fins al definitiu trasllat del gabinet al castell de la Bleda entre 1876 i 1877.

Així, les notícies més antigues són totes elogioses i en alguns casos entusiastes. Manoel Caetano de Sousa, Antoine de Jussieu, Dézallier d'Argenville, Norberto Caimo, Josep Quer, Casimiro Gómez Ortega, el pare Flórez, Henry Swinburne, Jean François Peyron, John Talbot Dillon o Miquéu Adanson, amb diferents matisos, ens parlen tots d'un gabinet molt notable, que els ha impressionat molt favorablement o el presenten com quelcom que ha de visitar qualsevol viatger curiós que passi per Barcelona (Dézallier d'Argenville l'arriba a qualificar com «un des premiers Cabinets de l'Europe»). A partir de la mort de Josep Salvador i Riera el 1760, però, els elogis es divideixen entre els que fan referència a les qualitats del gabinet (Méndez, Swinburne, Peyron) i els que es limiten a posar de manifest la bona acollença que els ha dedicat el seu fill Jaume Salvador i Salvador (Dillon) i s'acaben de dividir la dècada de 1780 entre els elogis dels defensors incondicionals per raons més «patriòtiques» que científiques (Cavanilles, Ponz) i els crítics amb fonament, justament decebuts per unes col·leccions que eren més pròpies d'un temps passat (Townsend).

Tanmateix, a partir dels anys finals del segle XVIII i els primers del XIX (amb un cert eclipsi ocasionat per la mort de Jaume Salvador i Salvador i la guerra del francès) comença a ser publicitat per les primeres guies urbanes de Barcelona com un dels atractius de la ciutat i, a partir de 1830, s'afegeix a la projecció ciutadana la internacional, que es manté, en part per inèrcia d'alguns editors de guies, però també en part pel treball de recerca de botànics com Miguel Colmeiro, Moritz Willkomm o Antoni Cebrià Costa, fins ben avançat el segle XIX.

En el període inicial trobem informacions d'un gran interès sobre els orígens i els primers anys del

gabinet. Jean François Peyron, per exemple, ens informa que el gabinet va ser creat el 1708 per Joan Salvador i Riera (Peyron, 1780: 42-43), dada que no hem trobat confirmada enlloc més però que resulta prou versemblant atès que correspon a l'inici de l'activitat científica de Joan Salvador i d'arrencada dels seus intercanvis amb James Petiver i Hermann Boerhaave. D'una altra banda sabem per altres fonts que durant el setge de Barcelona de 1714 Joan Salvador havia romàs a la ciutat i havia guardat en lloc segur el seu «petit Cabinet» segons li explicava a Petiver en una carta datada el 6 de desembre de 1714 (Camarasa & Ibáñez, 2007: 137), senyal que el gabinet ja existia abans de 1714. Així ho confirma també el testimoni del teatí portuguès Manoel Caetano de Sousa qui, el gener de 1713, assegurava haver anat «a casa de D. João Salvador» on va veure «hum curioso Museo de Historia Natural, grande quantidade de plantas, conchas, e petrificações; varias armas de animaes, e entre estas a de hum a que chamão *Tharandus*, de que trata Ulysses Aldrovando» (Bem, 1792: 449). Antoine (i Bernard) de Jussieu el va veure en anar (1716) i tornar (1717) del viatge d'Espanya i Portugal que compartí amb Joan Salvador i ja s'admirava de «l'amas de plantes, de drogues, de minéraux, d'insectes et d'autres curiosités de ce genre, dont il a composé un cabinet qui est l'unique qui soit à Barcelone» (Dezos de la Roquette, 1847: 25; 1863: 563). Certament costa de creure que, abans de Joan Salvador i Riera, ni el seu pare, Jaume Salvador i Pedrol, ni el seu avi, Joan Salvador i Boscà, haguessin iniciat res que s'assemblés a un gabinet, sobretot en el cas del seu pare, de qui ens consta com a mínim la correspondència i l'intercanvi de plantes amb Magnol, Tournefort i Boccone i de qui, fins i tot, hem trobat una descripció recollida pel primer d'aquests autors d'una planta nova descoberta per ell (Camarasa, 2000). Tanmateix és ben possible que les ocupacions professionals de Jaume Salvador i Pedrol (es va haver de fer càrrec de l'apotecaria familiar a la mort del seu pare el 1681) i socials (entre 1688 i 1703 va ocupar vuit vegades el càrrec de jurat al Consell de Cent barceloní i va ser conseller cinquè durant el període 1697-1698) l'obliguessin a deixar en un segon pla els seus interessos científics i col·leccionistes. En canvi, sembla versemblant que Joan Salvador i Riera, retornat d'un viatge de dos anys per alguns dels centres cabdals de la ciència de l'època (Montpeller, París,

Pisa, Roma) i en comunicació epistolar amb alguns dels personatges destacats en matèria d'història natural de la república de les lletres coetània (Camarasa, 2016), aprofités el lleure que li donava el fet de no tenir responsabilitat directa en el negoci familiar per ocupar-se de formar el seu propi gabinet i per integrar-hi els materials ja presents al domicili familiar de les col·leccions del seu pare i el seu avi. Les etiquetes de l'herbari Salvador són prou eloqüents en aquest aspecte (no n'hi ha d'anteriors a les que són de la mà de Joan Salvador i Riera) i ben poques referències es poden trobar a les col·leccions Salvador de res anterior a l'acció col·leccionadora i ordenadora de Joan Salvador i Riera. No menys eloqüent seria la referència del pare Sousa el 1713 quan reporta la seva visita a casa de Joan Salvador per veure el Museu. És cert que en aquella data és molt possible que Jaume Salvador s'hagués traslladat ja amb els seus fills menors a la propietat de Sant Joan Despí deixant l'apotecaria a càrrec del seu fill gran. En tot cas, ho acaba de reblar el fet que Dézallier d'Argenville no dubti a considerar Joan Salvador i Riera, 15 anys més tard de la seva mort, el 21 de febrer de 1726, el creador del gabinet, encara que no deixi d'esmentar el paper del seu germà Josep en assegurar-ne la continuïtat (Dézallier d'Argenville, 1742: 226).

La singularitat (a Barcelona o a Espanya) del gabinet Salvador és un tret que no deixen de remarcar molts dels visitants d'aquell temps. El judici d'Antoine Joseph Dézallier d'Argenville que el gabinet de Joan Salvador ha estat sempre considerat un dels primers d'Europa esperonarà molts dels visitants dels anys centrals del segle XVIII i serà citat repetidament com a font d'autoritat, començant per Norberto Caimo qui, d'una altra banda, en ocasió de la seva visita de 1755, és el primer d'anomenar museu Salvador el gabinet. Aquesta és, en realitat l'època més brillant del gabinet (o museu) Salvador, la que va de la seva creació (1708 si hem de creure Peyron) a la mort de Josep Salvador i Riera (7 de juny de 1760), amb el parèntesi del setge de Barcelona de 1714.

A la mort de Josep Salvador i Riera el seu fill Jaume Salvador i Salvador, bé que ja no va contribuir gaire a l'ampliació ni millora de les col·leccions, si que va mantenir una certa relació amb alguns dels antics corresponsals del seu pare, en particular Casimiro Gómez Ortega, i va continuar permetent-hi l'accés a tots els visitants interessats. Molt

poc després (1762) de la mort de Josep Salvador es va produir, per exemple, la visita del pare Enrique Flórez, que estava recollint documentació per a la seva monumental España Sagrada però que, segons el seu secretari i biògraf Francisco Méndez, havia emprès el camí de Barcelona «casí solo por ver el gabinete de un célebre boticario que allí hubo, llamado Salvador» (Méndez, 1780: 157).

Els visitants dels anys 70 del segle XVIII valoraven encara força positivament el gabinet Salvador però els seus elogis anaven més adreçats a la bona acollida de Jaume Salvador i Salvador que a les qualitats del gabinet mateix que començava a ser vist com un objecte més propi d'un altre temps que de l'actualitat. Peyron, que és qui li va dedicar més extensió, després d'elogiar la cortesia del propietari «aussi modeste que poli» i que feia «parfaitement les honneurs aux étrangers qui vont le voir» explicava, com ja hem referit, que el va crear el 1708 Joan Salvador, mort el 1726 (és a dir més de mig segle abans de la visita de Peyron, que va tenir lloc el 1777). També John Talbot Dillon fa un elogi de la cortesia de Josep Salvador amb els visitants («Mr. Salvador [...] shews his collection to strangers with the utmost urbanity») però és més prudent en qualificar les qualitats del gabinet (Dillon, 1780: 382). És cert que cap d'aquests visitants és pròpiament un naturalista i s'interessen sobretot per les antiguitats, només Adanson, segons el testimoni de Pourret, declara el 1779 haver quedat encantat de la visita a l'herbari (Camarasa, 1989: 69).

La dècada de 1780 marca un tombant en l'apreciació d'alguns visitants del gabinet Salvador. Al costat de les apreciacions positives de José Viera y Clavijo, d'Antoni Josep de Cavanilles, de Josep Albert Navarro-Mas o d'Antoni Ponz trobem la força més crítica (i segurament més objectiva) de Joseph Townsend o la més matisada de Pourret. Les opinions expressades per Cavanilles i Ponz (fins i tot la que expressa Gómez Ortega parlant de la visita de Quer de 1745) no es poden deslligar de l'efervescència nacionalista desvetllada entre els il·lustrats espanyols per l'aparició, al primer volum (1782) de la *Géographie Moderne* (un dels més de 200 volums de l'*Encyclopédie Méthodique*, que publicava a París Charles Joseph Panckoucke) de l'article sobre Espanya de Nicolas Masson de Morvilliers (1740-1789). La primera resposta en clau reivindicativa de les aportacions espanyoles a les ciències i les arts, contradient l'article de Masson de Morvilliers, va ser

precisament la del clergue valencià Antoni Josep de Cavanilles, que en aquell moment (1784) residia a París com a preceptor dels fills del duc de l'Infantado, ambaixador espanyol a la cort de Versalles. Allí mateix va publicar les seves *Observations sur l'article «Espagne» de la nouvelle Encyclopédie* (Cavanilles, 1784b), per a la redacció de les quals es va ajudar de diversos informadors, entre els quals Gómez Ortega i Ponz. No és estrany doncs que, pocs anys després, aquest, que no era naturalista, manifestés una opinió força laudatòria en relació amb el gabinet, però en la qual gairebé només hi ha referències al passat i a la cura amb què els descendents de Jaume Salvador i Pedrol l'han conservat i gairebé cap referència al seu estat coetani (Ponz, 1788: 84-85).

Per contra, Townsend, que sí que era naturalista, a més de clergue anglicà, no s'està de manifestar la seva decepció davant d'unes col·leccions que, si 30 o 40 anys abans podien meravellar el visitant, en el temps de la seva visita (1786), atesos els progressos de la ciència, només podien ser considerades «with cold indifference» (Townsend, 1791: 119). Uns anys després (1796) Pourret, que també era naturalista, en escriure la seva *Noticia histórica de la familia de Salvador de la ciudad de Barcelona*, lògicament laudatòria, no deixa de matisar, després d'afirmar que «merece la admiración de cuantos hombres inteligentes van a verle», que «cada cual se hace cargo del tiempo en que se formó» (Pourret, 1796: 32).

Tanmateix és un fet que, per més que ja no fos un centre viu d'activitat científica, el gabinet Salvador era encara un lloc de referència per als visitants il·lustrats de pas per la ciutat de Barcelona i fins i tot per a una part de la societat barcelonina. Precisament a partir de l'any següent (1797) de la publicació de Pourret comença a aparèixer explícitament a les guies de la ciutat, de manera que el podem considerar el primer museu obert al públic (a un públic determinat, és clar) de Barcelona. Només un d'aquests visitants del pas del segle XVIII al XIX, Alexandre de Laborde, ha deixat testimoni publicat de la seva visita, que sembla que va tenir lloc l'any 1800, bé que la publicació no va aparèixer fins el 1809 (Laborde, 1809b). El notable d'aquestes referències al gabinet Salvador és que no s'hi esmenta cap altre gabinet o museu privat de la ciutat, de manera que les guies d'aquests anys equiparen el gabinet Salvador amb el de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, l'únic conceptuat com a públic. Quan, més endavant, a partir de 1819, les noves guies de la ciutat esmenten altres

gabinets, la majoria públics, continuen equiparant amb aquests el gabinet Salvador.

La mort de Jaume Salvador i Salvador el 1805 i les guerres napoleòniques obren una etapa de foscor informativa en relació amb el gabinet Salvador que es dilata fins a 1814, que és quan es reprenen les aparicions a les guies locals i fins i tot, el 1826, en una d'internacional, *The Modern Traveller*, de Josiah Conder (1826), encara que amb una informació gens actualitzada, extreta directament de fonts com la traducció anglesa del llibre d'Alexandre de Laborde (Laborde, 1809a: 32).

En realitat, malgrat aquestes referències, que es limiten a reproduir informacions de textos precedents, entre la mort de Jaume Salvador i Salvador el 1805 i la de la seva vídua Francesca Burgés i Fàbregas el 1831 fa la impressió que ni aquesta ni els seus fills Joaquim i Joan Salvador i Burgés varen dedicar gaire atenció al gabinet. Només a la mort de Francesca Burgés, el seu net Josep Salvador i Soler se'n va tornar a preocupar seriosament com sembla demostrar-ho l'obertura d'un llibre de visites a partir de 1831 i l'afirmació de Narcís Vidal i Campderrós en el seu elogi fúnebre de Josep Salvador i Soler que el 1830 el gabinet «se resentía de haber estado durante muchos años bajo el cuidado de una señora anciana; así que se hacían indispensables en él importantes reformas». Unes reformes que, sempre segons Vidal i Campderrós, «el padre de [Josep] Salvador, por sus años, por sus achaques y por sus ocupaciones era poco á propósito para llevarlas á cabo. Emprendió este trabajo desde luego, con asiduidad el hijo, que secundado por el difunto D. José Naudó, farmacéutico de Reus⁹, puso el museo

en la buena disposición que en el día tiene» (Vidal i Campderrós, 1856: 10).

Així doncs, entre 1830 i 1855 el gabinet experimentaria una revifada important que devia incloure una remodelació i reordenació considerables, fins a configurar les 14 col·leccions que descriu Vidal i Campderrós a la mort de Josep Salvador i Soler. De l'esforç de Josep Salvador en els primers anys d'aquest període en donen testimoni uns paràgrafs de la carta de Mariano La Gasca a Francesc Bolòs datada a Barcelona el 13 de gener de 1835 que Miquel de Garganta va publicar a la seva tesi el 1936, així com els oferiments del mateix Bolòs i les peticions que li adreçà Josep Salvador que figuren a la mateixa tesi (Garganta, 1936: 133-137 i 143-145), o com també les paraules deixades pel mateix La Gasca a l'Àlbum del gabinet que van citar Colmeiro el 1844, Antonio Flores el 1845 i Moritz Willkomm (traduïdes a l'alemany) el 1846 (Colmeiro, 1846: 16; Flores, 1845: 113; Willkomm, 1846: 546). Certament les paraules del rus Anatole de Démidoff en la narració de la seva visita de 1847 semblarien desmentir-ho (Démidoff, 1858: 45-47); possiblement, Anatole de Démidoff, home de fortuna considerable i propietari de magnífiques col·leccions d'art i antiguitats instal·lades amb tot luxe al seu palau de Florència, havia quedat decebut de les modestes dimensions del gabinet i de la seva barreja temàtica. També el podien haver induït a esperar altra cosa els elogis que dedicaven al gabinet Salvador totes les guies de la ciutat de Barcelona d'aquells anys o la ditiràmica i detallada descripció que li havia dedicat Pascual Madoz (Madoz, 1846: 515).

Perquè el cert és que, a banda Démidoff, tots els autors que parlen del gabinet en aquells anys se'n desfan en elogis i el destaquen com un dels tresors de la ciutat de Barcelona. Sobretot a partir de la reedició, el 1844, a càrrec de Miguel Colmeiro, de la *Noticia histórica de la familia de Salvador de la ciudad de Barcelona*, de Pourret, amb força esmenes i addicions, entre altres la que afecta els paràgrafs dedicats per un i altre autor a l'estat del museu (és així com el qualifiquen) en els temps respectius. Les diferències entre el contingut d'aquests paràgrafs en les versions d'un i altre autor reflecteixen certament dues situacions diferents, separades per gairebé mig segle, però reflecteixen igualment les diferents ideologies d'ambdós autors i les diferències en els respectius contextos socials. Pourret posa l'accent en l'admiració que mereix el gabinet

⁹ La informació sobre el farmacèutic Josep Naudó i Canals (1797 (o 98)-ca. 1850) és escassa i fragmentària i convindria aclarir amb més precisió el seu paper en la reordenació del gabinet els primers anys de la dècada de 1830. Se sap que havia estudiat botànica amb Bahí a l'escola de Botànica i Agricultura de la Junta de Comerç i història natural amb Agustí Yáñez al Reial Col·legi de Farmàcia de Sant Victorià. El 1826 Philip Barker Web el va prendre com a secretari i va viatjar amb ell herboritzant per la península Ibèrica, el Marroc, Madeira i les Canàries però a finals de 1828 va tornar, malalt, a Catalunya i va obrir farmàcia a Reus entre 1829 i 1835, període en què hauria ajudat Josep Salvador i Soler en l'ordenació del gabinet Salvador. Cap a 1840, a causa d'una malaltia mental, va ser posat sota tutela i posteriorment es traslladà a la Seu d'Urgell, des d'on, l'octubre de 1845, informava el cap superior polític de la província de Tarragona de les seves observacions sobre una malaltia de les patateres. La data és coincident amb l'inici del fatídic trienni 1845-1847 a Irlanda a causa de la proliferació del mildiu de la patatera (*Phytophthora infestans*) que va ocasionar milers de morts per fam i una emigració massiva d'irlandesos cap a Amèrica. Si Naudó ja era difunt quan Vidal i Campderrós escrivia, havia d'haver mort entre 1846 i 1854.

«de cuantos hombres inteligentes van a verle» tot i que reconeix que cal fer-se càrrec del temps en què es va formar, per més que Jaume Salvador i Salvador hagi procurat mantenir-lo i enriquir-lo. Colmeiro en valora directament el seu valor històric com a testimoni de la precocitat de l'estudi de les ciències naturals a Espanya, reprenent la «polèmica de la ciència espanyola» encetada per Cavanilles 60 anys abans. Lloa, com ja havia fet Ponz, la dedicació de la família Salvador a «la conservació de este monumento histórico de las ciencias naturales en España, que demuestra haber sido cultivadas entre nosotros más antes de lo que generalmente se cree». Això seria el que, segons Colmeiro, donava importància al museu Salvador encara que li manqués «la abundancia de los objetos que los progresos de las ciencias exigen se hallen en los Museos modernos y que a un particular ya no es dable reunir» (Colmeiro, 1846: 14). En la mateixa tònica es pronuncien (copiant en bona part Pourret i Colmeiro i fins i tot repetint els mateixos errors) els autors que s'hi refereixen en els mesos següents (Flores, 1845; S[alazar], 1845; Anònim, 1845)

L'accident en què va perdre la vida Josep Salvador i Soler el 1855 tancava en fals aquesta etapa prometedora de renovació però el gabinet va romandre visitable alguns anys més, com a mínim fins a 1865 i segurament més enllà i tot, fins al seu trasllat al castell de la Bleda. Aquest trasllat, contràriament al que havíem suposat fins fa poc (Camarasa, 2004; Pardo Tomás, 2010), no va ser gaire immediat. La consulta de la documentació notarial referent a l'herència de Josep Salvador i Soler i del seu pare ens ha fet canviar la imatge que s'havia imposat de la fi del gabinet Salvador i el seu trasllat. Els marmessors de l'herència no van vendre amb precipitació la casa de la cantonada del carrer Ample i el de la Fusteria que havia estat domicili dels Salvador des del segle XVII i varen administrar amb força cura els bens destinats als fills de Josep Salvador.

La farmàcia, per exemple, sabem que va romandre oberta, amb el nom de Farmàcia de Sant Sebastià, com a mínim fins l'abril de 1874 sota la titularitat del farmacèutic Josep Casasa i Xarrié (1838-1902). El nom de Farmàcia de Sant Sebastià feia al·lusió a la proximitat de la plaça i el convent de Sant Sebastià. Josep Casasa i Xarrié va obrir una nova farmàcia a la plaça de la Constitució (ara Sant Jaume), a la cantonada del carrer Jaume I, a finals de 1875 o començaments de 1876 (la referència més antiga que

n'hem trobat és del 29 de març de 1876 però tot indica que ja feia un temps que l'havia obert), de manera que en aquelles dates l'antiga farmàcia Salvador ja era història. El fet que la farmàcia romangués oberta segurament possibilitava que les persones que el volguessin visitar ho poguessin fer, com diu la guia O'Shea de 1865, «on presenting card» (O'Shea, 1865: 53), exigència que ja seleccionava per ella mateixa un públic d'una determinada posició social, la dels que es podien permetre exhibir una cartolina amb el seu nom, cognoms i qualificació professional o social impresos.

Indici encara més contundent de la continuïtat del gabinet fins uns quants anys després de la mort de Josep Salvador és l'extensa referència que fa Antoni Cebrià Costa a l'herbari Salvador a la part introductòria de la seva *Introducción a la flora de Cataluña* (Costa y Cuxart, 1864: 6-9). Costa en parla com d'un herbari que ha consultat regularment, com a mínim des de 1847, i en cap moment fa esment de cap entrebanc ni cap problema d'accessibilitat. Fins i tot al *Suplemento* que publica el 1877 apareixen una trentena de cites relacionades amb l'herbari Salvador, en particular una molt significativa, referent a *Thymus loscosii*, en la qual discuteix explícitament un plec de l'herbari Salvador en el qual ha trobat dos exemplars de timó pertanyents a espècies diferents (Costa y Cuxart, 1877: 63).

De la documentació notarial i de les dades del Registre de la Propietat resulta que el 12 de juny de 1876, assolida l'largament la majoria d'edat pels hereus supervivents (dues de les germanes havien mort encara molt joves), es va procedir a la divisió de l'herència segons les previsions del testament de Josep Salvador i Soler. En l'inventari dels bens a repartir entre els germans figurava encara el Museu, que era valorat en 15.077,50 rals, equivalents a 3766,86 pessetes, amb prou feines un 0,3% de l'actiu de l'herència, que pujava a la gens menyspreable xifra d'1.096.448,35 pessetes de l'època.

En el repartiment, la casa de la cantonada del carrer Ample amb el de la Fusteria va correspondre a Silvi Salvador, que la va vendre l'any següent (8 d'octubre de 1877) a Joan Genís i Poch, que el 20 de maig de 1878 demanava permís a l'Ajuntament de Barcelona per construir una casa al solar de la cantonada del carrer Ample amb el de la Fusteria fent constar que no caldrà construir cap tanca de precaució perquè aquesta ja es va instal·lar arran de l'enderrocament de la casa que hi havia anteriorment.

Així, doncs, sembla probable que el trasllat de les col·leccions Salvador al castell de la Bleda es produís entre el juny de 1876 i l'octubre de 1877.

Encara que no tenim elements que indiquin cap relació entre els dos fets, crida l'atenció la coincidència de dates entre aquesta fi del Museu Salvador com a tal i la fundació del Museu Martorell. En efecte, el testament de Francesc Martorell pel qual llega a la ciutat de Barcelona les seves col·leccions porta a la data del 27 de novembre de 1876 i l'acceptació d'aquest llegat per l'Ajuntament, resultat de la qual seria la creació del Museu Martorell, va tenir lloc el 22 de novembre de 1878. La tria de l'efígie de Jaume Salvador per presidir l'entrada del nou museu en companyia de la de Félix de Azara també fa pensar en alguna relació entre un i altre fet tot i que l'acord d'encarregar les escultures no el va prendre l'Ajuntament de Barcelona fins el 6 de març de 1883, quan ja feia uns mesos que havia estat inaugurat el Museu Martorell (25 de setembre de 1882) i no va quedar exposada al seu lloc fins el 15 de desembre de 1884.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- A. B. C. E. 1819. *Manual de Forasteros, que les guiarà á saber el número cierto de Parroquias, Conventos, Oratorios, Cárceles, Reclusiones, Plazas, Plazuelas y Calles de la ilustre Ciudad de Barcelona y su Barceloneta, el nombre de los Fundadores de los Conventos y año de su fundación; y un camino breve en que con toda perfección cualquiera puede saber los nombres y los sitios de las Calles de la Ciudad, sin tenir que preguntar ni valerse de otro. Sale arreglado al estado en que se halla Barcelona en este año de 1819.* Garriga y Aguasvivas, Barcelona.
- Adanson, M. 1757. *Histoire naturelle du Sénégal. Coquillages. Avec la relation abrégée d'un voyage fait dans ce pays pendant les années 1749, 50, 51, 52 et 53.* Chez Claude-Jean-Baptiste Bauche, Paris. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.271>
- Adanson, M. 1763. *Familles de plantes.* Chez Vincent, Paris.
- Algava Márquez y Bellón, J. 1778. *Barcelona à la mano.* Imprenta de Juan Centené, Barcelona.
- Angelon, M., Amer, M. V., Anglasell, M. et al. 1859. *Los trovadors moderns. Col·lecció de poesias catalanas compostas per ingenis contemporáneos.* Llibreria Nacional i Estrangera de Salvador Manero, Barcelona.
- Anònim 1797. *Kalendario y guía de forasteros en Barcelona para el año de 1798.* Imprenta del Diario, Barcelona.
- Anònim 1805. *Kalendario y guía de forasteros en Barcelona para el año de 1806.* Imprenta del Diario, Barcelona.
- Anònim 1814. *Kalendario manual y guía de forasteros en Barcelona para el año de 1815.* Imprenta de Agustín Roca, Barcelona.
- Anònim 1845. Los Salvadores. *El Restaurador Farmacéutico*, 14 (15.05.1845), 107–108; 16 (15.06.1845), 124–126.
- B[astus, J. V.] 1838. *El guardia nacional, año 4º, núm. 875* (lunes 30 de abril de 1838), p. 4. Barcelona.
- Bem, T. C. de 1792. *Memorias históricas chronologicas da sagra-da religião dos clerigos regulares em Portugal, e suas conquistas na India oriental. Tom I.* Regia Officina typografica, Lisboa.
- Bofarull, A. de 1847. *Guía-cicerone de Barcelona, o sea viajes por la ciudad con el objeto de visitar y conocer todos los monumentos artísticos, enterarse de todos los recuerdos históricos y saber el orijen de todas las tradiciones más orijinales.* Imprenta del Fomento, Barcelona.
- Bofarull, A. de 1855. *Guía-cicerone de Barcelona: aumentado, corregido y vindicado.* Imprenta Hispana de V. Castaños, Barcelona.
- Boitard, P. 1844. *Elementos de botánica.* Imprenta y Librería de P. Tous y Compañía, Barcelona.
- Bolòs, A. de 1959. Nuevos datos para la historia de la familia Salvador. *Discursos de Recepción. Real Academia de Farmacia de Barcelona* 3: 5–50.
- Bolòs, F. 1841. *Noticia de los extinguidos volcanes de Olot, de la naturaleza de sus productos, y de sus aplicaciones (segunda edición, corregida y aumentada por el mismo autor).* Herederos de la Viuda Pla, Barcelona.
- Bolòs, O. de 1961. Els estudis de botànica. In: Soldevila, F. (Coord.), *Un segle de vida catalana (1814-1930)* 2. Alcides, Barcelona: 33–40
- Bonnet, E. 1916. Le cabinet d'histoire naturelle des frères de Lomenie de Brienne, l'herbier de l'abbé Pourret et le legs fait par le Dr. Barbier au Muséum en 1847. *Histoire et documents. Bulletin du Muséum national d'histoire naturelle* 6: 278–286.
- Caballé Martín, I. 1986. *La familia Salvador; una nissaga d'apotecaris. Calella. Barcelona (1309-1800).* Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Caimo, N. 1758. *Lettere d'un vago italiano a un suo amico* 1, p. 62–64. Agnelli, Pittgurgo [Milà].
- Caimo, N. 1772. *Voyage d'Espagne fait en l'année 1755: avec des notes historiques, géographiques et critiques, et une table raisonnée des tableaux et autres peintures du Madrid, de l'Escorial, de Saint-Ildefonse, etc. Traduit de l'italien par le P. De Livoy, barnabite.* Chez Costard, Paris.
- Caimo, N. 1774. *Briefe eines Italiäners über eine im Jahre 1755 angestellte Reise nach Spanien. Nebst einem Verzeichniß der vornehmsten auf dieser Reise angetroffenen Gemählde.* Schwickert, Leipzig.
- Camarasa, J. M. 1989. *Botànica i botànics dels Països Catalans.* Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Camarasa, J. M. 1994. La biblioteca i les col·leccions Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona: una font per a l'estudi de la història natural a Catalunya de mitjan segle XVII a mitjan segle XIX. In: Camarasa, J. M., Mielgo & Roca Rosell, A. (Coord.), *Actes de les I Jornades d'Història de la Ciència i de la Tècnica.* Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, Barcelona: 157–166.
- Camarasa, J. M. 1995. Salvadorianae, II. Les Jussieu et les Salvador: deux familles de naturalistes au début du XVIIIe siècle. In: Layssus, Y. (Ed.), *Les naturalistes français en Amérique du Sud. 118e Congrès national des Sociétés historiques et scientifiques, Pau, 1993.* Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, Paris: 69–102.
- Camarasa, J. M. 2000. Salvadorianae. III. Una descripció prelinneana de *Silene niceensis* All., deguda a Jaume Salvador i Pedrol, a l'edició de 1686 del Botanicum Monspeliense de Pèire Magnol. *Collectanea Botanica* 25: 245–253. <https://doi.org/10.3989/collectbot.2000.v25.47>
- Camarasa, J. M. 2004. De col·lecció privada a museu públic. El gabinet Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona. *Afers* 49: 721–727.

- Camarasa, J. M. 2011. Botigues i rebotigues d'apotecaris. In: Garcia Espuche, A. (Ed.), *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- Camarasa, J. M. 2016. Naturalistes catalans en les xarxes de la República de les lletres al voltant de 1714. In: Puig i Oliver, J. de (Ed.), *1714*. IEC (Publicacions de la presidència. Sèrie major; 3), Barcelona.
- Camarasa, J. M. & Amigó, J.-J. 1993. *Salvadoriana*, I. La correspondència de Pere Barrère i Volar (Perpinyà, 1690-1755) amb Josep Salvador i Riera conservada a la Biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona. *Collectanea Botanica* 22: 73–104. <https://doi.org/10.3989/collectbot.1993.v22.84>
- Camarasa, J. M. & Ibáñez, N. 2007. Joan Salvador and James Petiver: a scientific correspondence (1706-1714) in time of war. *Archives of Natural History* 34: 140–173. <https://doi.org/10.3366/anh.2007.34.1.140>
- Cavanilles, A. J. 1784a. *Observaciones sobre el artículo España de la Nueva Encyclopedia escritas en francés por el Doctor D. Antonio Cavanilles, presbítero, y traducidas al castellano por D. Mariano Rivera*. Imprenta Real, Madrid.
- Cavanilles, A. J. 1784b. *Observations sur l'article «Espagne» de la nouvelle Encyclopédie*. Alexandre Jombert jeune, Paris.
- Cavanilles, A. J. 1785. *Über den gegenwertigen Zustand von Spanien*. Johann Friedrich Unger, Berlin.
- Colmeiro y Penido, M. 1846. *Catálogo metódico de las plantas observadas en Cataluña, particularmente en las inmediaciones de Barcelona*. Viuda e hijos de Don Antonio Calleja, Madrid.
- Conder, J. 1826. *The Modern Traveller. A Description Geographical, Historical and Topographical of the Various Countries of the Globe in thirty Volumes* 18. *Spain and Portugal, volume I*. James Duncan, Londres.
- Coroleu, J. 1888. *Memorias de un menestral de Barcelona*. Tipografía de La Vanguardia, Barcelona.
- Costa y Cuxart, A. C. 1864. *Introducción a la Flora de Cataluña y catálogo razonado de las plantas fanerógamas de Cataluña*. Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona.
- Costa y Cuxart, A. C. 1877. *Suplemento al catálogo razonado de las plantas observadas en esta región*. Imprenta Barcelonesa, Barcelona.
- Démidoff, A. de 1858. *Étapes maritimes sur les côtes d'Espagne de la Catalogne à l'Andalousie. Souvenirs d'un voyage exécuté en 1847. Tome premier*. Félix Le Monnier, Florència.
- Dézallier d'Argenville, A. J. 1742. *L'histoire naturelle éclaircie dans deux de ses parties principales, la lithologie et la conchyliologie, dont l'une traite des pierres et l'autre des coquillages: ouvrage dans lequel on trouve une nouvelle méthode & une notice critique des principaux auteurs qui ont écrit sur ces matières: enrichi de figures dessinées d'après nature*. De Bure, l'ainé, Paris.
- Dezos de la Roquette, A. 1847. Salvador. In: *Biographie Universelle Ancienne et Moderne ou histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes. Supplément. Tome quatre-vingt-unième*. Bureau de la Biographie Universelle, Paris.
- Dezos de la Roquette, A. 1863. Salvador. In: *Biographie Universelle Ancienne et Moderne ou histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes. Nouvelle édition, Tome 37*. Madame C. Desplaces, Paris.
- Dillon, J. T. 1780. *Travels through Spain with a view to illustrate the natural history and physical geography of that kingdom, in a series of letters. Including the most interesting subjects contained in the memoirs of don Guillermo Bowles and other Spanish writers. Interspersed with historical anecdotes; adorned with copper plates and a new map of Spain; written in the course of a late tour through that kingdom*. G. Robinson, Londres.
- Dillon, J. T. 1781. *Travels through Spain with a view to illustrate the natural history and physical geography of that kingdom, in a series of letters. Including the most interesting subjects contained in the memoirs of don Guillermo Bowles and other Spanish writers. Interspersed with historical anecdotes; adorned with copper plates and a new map of Spain; written in the course of a late tour through that kingdom*. S. Price et al., Dublin.
- Dillon, J. T. 1782a. *Reise durch Spanien: welche wichtige Beobachtungen aus der Naturgeschichte, über den Handel, die Fabriken, den Ackerbau, nebst einem Auszug der merkwürdigsten Sachen aus Don Guillermo Bowles Einleitung in die Naturgeschichte und physikalische Erdbeschreibung von Spanien enthält*. Weidmanns Erben und Reich, Leipzig.
- Dillon, J. T. 1782b. *Travels through Spain with a view to illustrate the natural history and physical geography of that kingdom, in a series of letters. Including the most interesting subjects contained in the memoirs of don Guillermo Bowles and other Spanish writers. Interspersed with historical anecdotes; adorned with copper plates and a new map of Spain; written in the course of a late tour through that kingdom*. R. Baldwin, Londres.
- Dubá y Navas, M. 1846. *Guía de Barcelona para 1847*. Imprenta de la Fraternidad de José Pons y Campins, Barcelona
- Excmo. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona 1820. *Guía de forasteros en Barcelona para el año 1821*. Imprenta del ciudadano Dorca, Barcelona.
- Flores, A. 1845. Los Salvadores de Barcelona. *El Laberinto, periódico universal* 2: 113–115.
- Folch, R. 2013. Botànica per a després d'una guerra. El viatge de Joan Salvador i Antoine de Jussieu per Espanya i Portugal. *Mètode* 79: 52–59. <https://doi.org/10.7203/metode.79.2635>
- Ford, R. 1845. *A Handbook for travellers in Spain*. John Murray, Londres.
- Ford, R. 1847. *A Handbook for travellers in Spain (second edition)*. John Murray, Londres.
- Ford, R. 1855. *A Handbook for travellers in Spain (third edition)* Part I. John Murray, Londres.
- Garganta, M. de 1936. *Francisco Bolós y la cultura de su tiempo*. Librería Verdager, Barcelona.
- Ginés, A. & Dolz, E. (Eds.) 2006. *El viatge de Henry Swinburne a Catalunya i el País Valencià*. Edicions La Xara, Simat de Valldigna.
- Gómez Ortega, C. 1784. Elogio histórico de don Joseph Quer. In: Gómez Ortega, C. (Ed.), *Continuacion de la Flora española, ó Historia de las plantas de España que escribia don Joseph Quer. Tomo V*. Joachin Ibarra, Madrid: 21–32.
- Guibourt, N. 1820. *Histoire abrégée des drogues simples*. L. Colas, Paris.
- Hallé, N. 1969. L'herbier de Michel Adanson et l'itinéraire d'un grand voyage botanique en 1779. *Adansonia (ser. 2)* 9: 465–487.
- J. A. S. 1857. *El Consultor. Nueva guía de Barcelona*. Imprenta de La Publicidad, Barcelona.
- J. A. S. y M. Ll. 1863. *El Consultor. Nueva guía de Barcelona*. Imprenta de La Publicidad, a cargo de A. Flotats, Barcelona.

- Laborde, A. de 1809a. *A view of Spain; comprising a descriptive itinerary and a general statistical account of the country. Vol. 1.* Longman, Hurst, Rees and Orme & Dulau and Co., Londres.
- Laborde, A. de 1809b. *Itinéraire descriptif de l'Espagne et tableau élémentaire des différentes branches de l'administration et de l'industrie de ce royaume. Tome I.* Nicolle, Paris.
- Laborde, A. de 1809c. *Mahlerische und historische Reise in Spanien. Erste Band.* Fleischer, Leipzig.
- Lomas, J. (Ed.) 1889. *O'Shea's Guide to Spain and Portugal (eighth Edition).* Adam and Charles Black, Edinburgh.
- Madoz, P. 1846. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Tomo 3.* Establecimiento Literario-tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti, Madrid.
- Méndez, F. 1780. *Noticias sobre la vida, escritos y viajes del Rmo. P. Mtro. Fr. Henrique Flórez.* Imprenta de Pedro Marín, Madrid.
- Muñoz, I., Rodríguez, R., Navarro, C. & Gutiérrez-Bustillo, M. 1993. Inventory and cataloguing of the herbarium P. A. Pourret (1785-1818) preserved in MAF. *Webbia* 48: 608–610.
- Noisette, L. C. 1821. *Le jardin fruitier.* Audot, Paris.
- O'Shea, H. 1865. *A Guide to Spain.* Longmans, Greens and Co, Londres.
- O'Shea, H. 1868. *A Guide to Spain and Portugal. Including the Balearic Islands. Third Edition.* Adam and Charles Black, Edinburgh.
- Pardo Tomás, J. 2010. Escrito en la rebotica. *Cultura Escrita & Sociedad* 10: 17–52.
- Pardo Tomás, J. (Ed.) 2014. *Salvadoriana. El gabinet de curiositats de Barcelona.* Ajuntament de Barcelona. Consorci del Museu de Ciències Naturals de Barcelona i l'Institut Botànic de Barcelona, Barcelona.
- Patxot, F. 1840. *Manual del viajero en Barcelona.* Imprenta de D. Francisco Oliva, Barcelona.
- Peyron, J. F. 1780. *Essais sur l'Espagne. Voyage fait en 1777 et 1778.* [sense indicació d'editor], Ginebra.
- Peyron, J. F. 1782. *Nouveau voyage en Espagne fait en 1777 et 1778.* P. Elmsly, Londres.
- Pi y Arimon, A. A. 1854. *Barcelona antigua y moderna, descripción é historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días.* Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona.
- Pi y Molist, E. 1843. Hipéicon de las islas Baleares. *Revista Balear* 4: 4–5.
- Ponz, A. 1788. *Viage de España, en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella. Vol. 14.* Viuda de Ibarra, Hijos, y Compañía, Madrid.
- Pourret, P. A. 1796. *Noticia histórica de la familia de Salvador de la ciudad de Barcelona.* Matheo Barceló, Barcelona.
- Pourret, P. A. & Colmeiro, M. (Eds.) 1844. *Noticia histórica de la familia Salvador de Barcelona por don Pedro Andres Pourret. Nueva edición corregida y adicionada.* Imprenta de Antonio Berdeguer, Barcelona.
- Ribbans, G. 1963. La Catalunya i l'Espanya setcentistes vistes des de fora. *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 3-4 (1954-55): 7–19.
- Roca y Ferreras, J. N. 1891. Los botánicos Salvador. *El Restaurador Farmacéutico* 46: 307–310.
- S[alazar], M[anuel] 1845. Los Salvadores. *Gaceta Médica, Periódico de Medicina, Cirugía y Farmacia, oficial del Instituto Médico de Emulación* 16: 121–123; 17: 129–131.
- Salvador i Riera, J. 1973. *Viatge d'Espanya i Portugal (1716-1717).* A cura de Ramon Folch i Guillén. Edicions 62, Barcelona.
- S[aurí], M. & M[atas], J. 1842. *Guía de forasteros en Barcelona judicial, gubernativa, administrativa, comercial, artística y fabril.* Imprenta y librería de D. Manuel Saurí, Barcelona.
- Saurí, M. & Matas, J. 1849. *Manual histórico-topográfico, estadístico y administrativo, ó sea Guía General de Barcelona dedicada a la Junta de Fábricas de Cataluña.* Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, Barcelona.
- Saurí, M. & Matas, J. 1860. *Guía General de Barcelona. 1861.* Imprenta de D. Manuel Saurí, Barcelona.
- Swinburne, H. 1779. *Travels through Spain in the years 1775 and 1776.* Elmsly, Londres.
- Swinburne, H. 1787a. *Travels through Spain in the years 1775 and 1776. Second edition; to which is added, a journey from Bayonne to Marseilles.* Elmsly, Londres.
- Swinburne, H. 1787b. *Voyage de Henry Swinburne en Espagne, en 1775 et 1776.* Didot, l'ainé, Paris.
- Townsend, J. 1791. *A Journey through Spain in the Years 1786 and 1787. Vol. 1.* C. Dilly, Londres.
- Townsend, J. 1792. *Reise durch Spanien in den Jahren 1786 und 1787 vornehmlich in Absicht auf Ackerbau, Manufakturen, Handlung, Bevölkerung, Abgaben und Einkünfte.* Weidmanns, Leipzig.
- Townsend, J. 1809. *Voyage en Espagne fait dans les années 1786 et 1787.* Dentu, Paris.
- Vallès Xirau, J. 1995. Antoni Cebrià Costa i Cuxart (València, 1817-Barcelona, 1885). La primera flora de Catalunya. In: Camarasa, J. M. & Roca Rosell, A. (Eds.), *Ciència i Tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica als darrers 150 anys.* Fundació Catalana per a la Recerca, Barcelona: 215–247.
- Valls i Subirà, O. 1974. «Pròleg». In: Laborde, A. de (Ed.), *Viatge pintoresc i històric. El Principat.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- Vidal y Campderrós, N. 1856. *Elogio fúnebre de D. José Salvador y Soler.* Imprenta Nueva, Barcelona.
- Viera y Clavijo, J. 1849. *Estracto de los apuntes del diario de viaje desde Madrid a Italia y Alemania.* Imprenta, litografía y librería Isleña, Santa Cruz de Tenerife.
- Vigo, J. 1989. Antoni Cebrià Costa i la seva Flora de Catalunya. *Folia Botanica Miscelanea* 6: 25–38.
- Villanueva, J. 1851. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XVIII. Viage a Barcelona.* Real Academia de la Historia, Madrid.
- Willkomm, M. 1846. «Ueber den gegenwärtigen Stand der Naturwissenschaften und namenlich der Botanik in Spanien». *Allgemeine deutsche naturhistorische Zeitung* 1: 536–549.
- Zamora, F. de 1973. «Diario de los viajes hechos en Cataluña», seguit de la resposta del corregiment de Barcelona al seu qüestionari feta per Josep Albert Navarro-Mas i Marquet (a cura de Ramon Boixareu). Curial, Barcelona.

Apèndix. Textos originals de descripcions i referències del gabinet Salvador publicades en llibres de viatges, guies i altres obres dels segles XVIII i XIX.¹⁰

Manoel Caetano de Sousa (1713) Fragment de les memòries manuscrites del seu viatge a Itàlia (1709-1713). Citat a: Bem (1792: 449)

Em 7. de Janeiro de 1713, foi a casa de D. João Salvador; aonde vio hum curioso Museo de Historia Natural, grande quantidade de plantas, conchas, e petrificações; varias armas de animaes, e entre estas a de hum, a que chamao Tharandus, de que trata Ulysses Aldrovando, de Quadripedibus Bisulcis, Lib. 1. Cap. XXX. a qual he summamente notavel, por ser maior que a do maior Veado, e muito mas ramosa: por quanto junto da raiz tem dous ramos de cada parte, e huns virador para baixo, e outros para cima, e se termina em huns chatos á maneira de pes de pata¹¹.

Antoine de Jussieu (1716) Fragment d'una carta a l'abbé Bignon. Citat a: Dezos de la Roquette (1847: 23-24; 1863: 563)

Je me suis aperçu de son progrès [el de Joan Salvador] dans l'histoire naturelle par l'amas de plantes, de drogues, de minéraux, d'insectes et d'autres curiosités de ce genre, dont il a composé un cabinet qui est l'unique qui soit à Barcelone.

Dézallier d'Argenville, A. J. (1742: 226)

Le Cabinet del Señor Jean Salvador Docteur en Médecine & Apoticaire à Barcelone, frère de celui qui le possède aujourd'hui & qui exerce la même profession dans cette Ville, a toujours été regardé comme un des premiers Cabinets de l'Europe. On y trouve sur toutes les parties de l'Histoire Naturelle, des amas considérables d'Insectes, de Coquillages, d'Animaux secs & d'autres conservés dans la liqueur, les Minéraux, les Pierres fines, & les pétrifications qui se trouvent en Espagne, principalement dans la province de Catalogne, avec un Herbiere très nombreux, sont le principal objet de ce Cabinet qui est accompagné d'une belle Bibliothèque de livres d'Histoire Naturelle et de Physique.

¹⁰ Els textos d'aquest apèndix s'han ordenat cronològicament segons la data de producció, no la de publicació que, en ocasions és molt posterior. Les notes al peu que formen part de la transcripció dels originals citats s'indiquen amb el nom de l'autor de l'original en qüestió entre claudàtors. Les notes de l'autor d'aquest article van sense cap indicació especial.

¹¹ A les col·leccions Salvador es conserva una cornamenta de ren (*Rangifer tarandus* L.) que podria ser molt bé la que reporta Manoel Caetano de Sousa.

Gómez Ortega, C. (1784: 24)

En Barcelona [Josep Quer] tuvo la satisfacción de manifestar las colecciones de objetos naturales que traía por fruto de sus peregrinaciones [per Itàlia] al doctor don Joseph Salvador; hijo del insigne doctor Jayme y heredero de su gabinete de historia natural, el primero que se estableció en España y uno de los principales ornatos que ilustra aquella capital¹².

Caimo, N. (1758, Vol. 1: 62-64)¹³

Fui un giorno a vedere il celebre Museo di Don Giuseppe Salvador figliuolo del chiarissimo Jacopo¹⁴; del quale Giuseppe unitamente al fratello Giovanni, che più non vive, fassi degna menzione nella Storia Naturale delle Pietre, e delle Conchiglie della Società Reale di Montpellier. Egli è questo Museo una bella raccolta di varie, e scelte cose spettanti alla naturale istoria, e all'antichità. Infra le altre ammirai una quantità d'Indiane Conchiglie di figura, e di colori diverse; un pezzo di Merletto tolto dall'interior parte d'una corteccia d'albero Americano; tre porzioni di Ragnatela, l'una preparate a filarsi, l'altra filata, e la terza già lavorata in tela, non altrimenti, che la seta¹⁵; la intera serie delle Meda-

¹² La visita de Josep Quer a Josep Salvador; al retorn d'Itàlia del primer; es va produir el 1745.

¹³ Traducció francesa a Caimo (1772: 36-37); traducció alemanya a Caimo (1774: 20-21).

¹⁴ Jacopo Salvador per le profonde cognizioni ne'suoi lunghi viaggi acquistate, specialmente nell'arte botanica, viene appellato dal Tournefort nelle sue Istituzioni delle Erbe, la Fenice delle Spagne, encomio tanto più apprezzabile, quanto che viene dalla bocca di uno de' più celebri botanici d'Europa; il quale oltre l'averci appreso a conoscere le erbe nostrali, ne ritrovò 1356 spezie delle straniere; onde compose il suo Corollarium Institutionum rei herbariae [Nota de l'original de Caimo].

¹⁵ Non ha gran tempo, che in Francia si è ingegnosamente ritrovata la maniera di ridurre in seta la tela di Ragno, col farne uso nelle varie manifatture, e mostrarne quell'utile non veduto da Seneca per quel, che de'Ragni scrisse: *Videbis, quæ aliis inutilia sunt, sibi ipsa non deesse*. Seneca, epist. 121. in fine. Si sceglie una spezie di Ragni di gambe corte, i quali fanno una seta, che non è inferiore a quella del filugello, e nella fortezza, e nella finezza, e nel lustro. I modi, che si hanno a tenere per la cura, e per lo governo de'Ragni, siccome l'arte di prepararne, e lavorarne la feta, possono leggersi presso Monsieur Bon, tenuto per lo scopritore di tale segreto, nella Dissertazione, ch'ei pubblicò sulla sua scoperta, avendone in pruova presentati all'Accademia delle Scienze de'guanti, e delle calzette di questa seta. Si puo vedere ancora Mons. di Reaumur, il quale a forza di lunghe, ed esattissime sperienze, non altrimenti, che intorno a molti altri insetti, ha dato un accrescimento notabile a si fasto ritrovamento. Possono servire eziandio le Memorie dell'Accademia delle Scienze dell'anno 1710, ed altri Autori. Orche si ha scoperto, che i lavori de'Ragni, i quali non ad altro servivano, che a lordar le cafe, possono esserne l'ornamento, giova sperare che questi insetti saranno per essere in avvenire meglio trattati, e messi a profitto non meno de'bigatti per tutto là, ove sia agevole il farlo [Nota de l'original de Caimo].

glie in gran bronzo appartenenti alla vita di Luigi il Grande [Lluís xiv de França], da questo donata a Jacopo Salvador; e mille altre curiose rarità de' tre regni della natura, animale, vegeabile, e minerale. Dal medesimo Signor Salvador fui cortesemente invitato ad essere spettatore d'una Processione, al veder la quale, e molte altre appresso nell'occasione della Solennità del Corpusdomini, ebbi a smascellarmi dalle risa, tanto furon queste stravaganti, e piacevoli.

[...]

Barcellona gli 11 Giugno 1755

Méndez, F. (1780: 157)

En esta opulenta y magnífica ciudad [Barcelona] estuvo nuestro Rmo. más de ocho días [segona quinzena de maig de 1762] muy obsequiado, regalado y gustoso por tanta variedad de cosas como allí encontré para recrear su ánimo y curiosidad, ya se considere en la línea de artes y manufacturas, en que parece ser esta la ciudad más sobresaliente de nuestra Península, ya en la de antigüedades, de que hay no pocas, y ya en la de la historia natural, en que abunda por la proporción que la da su puerto.

Todas estas cosas eran muy del genio del Mtro. Flórez y le divertían mucho; y lo prueba bien el haber emprendido este viaje casi solo por ver el gabinete de un célebre boticario que allí hubo, llamado Salvador; único de que entonces tenía noticia entre nosotros: el cual estaba muy curioso y ordenado con bastante formalidad: y aunque no era grande tenía muy buenas piezas, de que logró algunas de las duplicadas por recompensa de otras.

Swinburne, H. (1779: 24)¹⁶

I passed the morning [del 9 de novembre de 1775] in the cabinet of natural history belonging to Mr. Salvador. The botanical specimens are the most perfect part of the collection, though he possesses many rare things in every other branch of that study.

Peyron, J. F. (1780: 42-43)¹⁷

Il ne faut pas manquer de voir à Barcelone le muséum, aussi curieux que vanté, de M. Salvador;

la partie des coquilles y est, surtout, une des plus complètes & des plus recherchées que l'on puisse voir. Les minéraux y sont en très petit nombre: mais un beau choix des divers marbres de l'Espagne, quantité de pétrifications, plusieurs vases, urnes & lampes antiques, des médailles précieuses, un herbier immense, & fait avec beaucoup de soin, selon le système de Tournefort, une collection nombreuse de tous les livres qui ont traité de la physique, de la médecine, de la botanique, & de l'histoire naturelle; tels sont les objets que présente ce cabinet, dont le propriétaire, aussi modeste que poli, fait parfaitement les honneurs aux étrangers qui vont le voir. Ce cabinet fut commencé en 1708¹⁸, & mis, à peu près, dans l'état de perfection où il existe, par Jean Salvador, aïeul de celui d'aujourd'hui, homme très instruit, que Tournefort appelloit le phénix de l'Espagne. Il avoit beaucoup voyagé, & s'étoit lié de correspondance & d'amitié avec tous les savants de son temps, il mourut en 1726; on trouve un grand éloge de son muséum, dans l'histoire naturelle des pierres & des coquilles, ouvrage écrit par la société royale de Montpellier [Peyron es refereix a l'obra d'Antoine Joseph Dézallier d'Argenville esmentada més amunt].

Dillon, J. T. (1780: 382)¹⁹

The city of Barcelona is generally reckoned one of the most agreeable places in Spain. Its pleasant situation, its Commerce, with the activity and industry of its inhabitants, contribute to make it a place of splendour and affluence. In this city the traveller will find a curious cabinet of natural history belonging to a private citizen, Mr. Salvador, an eminent apothecary, who shews his collection to strangers with the utmost urbanity.

Pourret, P. A. (1779) Fragment d'una carta a Casimiro Gómez Ortega. Citat a: Camarasa (1989: 69)

Il [Miquéu Adanson] a vu monsieur [Jaume] Salvador [i Salvador] et il a été charmé de voir l'herbier de son père.

¹⁶ A l'edició de 1787 (Swinburne, 1787a) apareix el mateix text però a la p. 36. A la traducció francesa (Swinburne, 1787b) la referència al gabinet Salvador figura a la p. 37.

¹⁷ Reeditat el 1782 a Londres amb el mateix text i paginació però amb el títol canviat (Peyron, 1782).

¹⁸ Tal com s'ha dit al cos de l'article desconeixem el fonament d'aquesta data no esmentada per cap altre autor excepte pel traductor alemany de Townsend (Townsend, 1792: 94) que es limita a transcriure, traduïdes gairebé literalment, les paraules de Peyron en aquest punt.

¹⁹ Reeditat el 1781 (Dillon, 1781) i el 1782 (Dillon, 1782b). Traducció alemanya a Dillon (1782a: 200).

Viera y Clavijo, J. (1849: 10)

Por la tarde [del 17 d'abril de 1780] fuimos [amb el marquès de Santa Cruz] al Gabinete de Historia natural, que fue del Dr. Salvador, acaso el primero que se hizo en España, y que contiene piezas muy curiosas, especialmente conchas y piedras raras.

Cavanilles, A. J. (1784b: 69)²⁰

Don Jacques Salvador, connu pour un des meilleurs naturalistes et botanistes, au jugement de Tournefort et de Boerhaave, a laissé un cabinet précieux d'histoire naturelle, et un herbier des plus complets.

Navarro-Mas i Marquet, J. A. (1787) «Respuesta al interrogatorio del Sr. D. Francisco de Zamora por lo concerniente al correjimiento de Barcelona». In: Zamora, F. de (1973: 479)

Museo y colección de monedas hay uno y muy primoroso en casa del boticario Salvador.

Ponz, A. (1788, vol. 14: 84-85)

72. *No se yo si de ningun otro vecino de Barcelona habrán hablado con más estimación los Viageros, y otras personas eruditas, que del Boticario D. Jayme Salvador, y despues de sus hijos D. Juan, y D. Joseph Salvador: tanto puede el mérito verdadero, instrucción y buen gusto de un Ciudadano, que supo formar por sí un apreciable gabinete de Historia natural, y antigüedades. Quantas personas curiosas pasan por Barcelona lo van á ver como una de sus singularidades. En fin mereció del célebre Tournefort, que le llamase el Fenix de España, y que en muestra de aprecio enviase para el exquisito Herbario que en él se conserva muchas, y muy raras plantas de Levante.*

73. *Puede muy bien llamarse este gavinete el Fenix de España, y aun contarse entre los primeros de Europa, después que estas ciencias se cultivan en ella con el empeño que hemos visto. No hay mejor medio para que estas colecciones estimables se conserven y tomen incremento, como la buena educacion, y gusto de los hijos que las heredan, lo que se ha verificado en esta familia. Si hubiera sido de otro modo, como vemos en muchas, que los hijos se apartan de las artes, y pisadas de los padres, ya tal vez no habria rastro de dicho gabinete.*

74. *Posteriormente ha recibido algun aumento por lo tocante al reyno mineral, con varias cosas de la America. Sobre todo, en lo que más abunda es en conchas, muchas de ellas bien extrañas y apreciables. Tambien se ha aumentado con una porción de cristalizaciones.*

Townsend, J. (1791: 119)²¹

The cabinet belongs to D. Jaime Salvador. From the reports of this col lection, I had formed high expectations, but I must confess myself dissatisfied. Some thirty or forty years ago, it may have been worthy of attention, but the science itself, and the cabinets of the curious, are so much improved, that col lections, which at remoter periods excited wonder, are in the present day justly regarded with cold indifference.

Pourret, P. A. (1796: 32)

[...] la celebridad de las ciudades ha dependido siempre en gran parte de la gloria de los grandes hombres que han producido. Entre los que Barcelona ha dado à luz se lee con complacencia el nombre de Salvador; cuya memoria [...] se conserva viva à vista del Museo propio de esta familia.

[Josep Salvador i Riera] edificó en la casa un salón, que adornó y pintó á propósito para colocar en él el Museo, que hasta entonces lo habia estado en un lugar reducido y poco acomodado. Tampoco omitió medio alguno para educar competentemente á su hijo único [Jaume Salvador i Salvador], y especialmente para inspirarle el gusto de la Historia natural, a fin de que le pudiese transmitir á sus hijos.

[...] Don Jaime Salvador y Salvador, con sus hijos, se recrea todos los días en enseñar á sus conciudadanos, y transeúntes el Museo, que siempre merece la admiración de cuantos hombres inteligentes van á verle. Cada cual se hace cargo del tiempo en que se formó; aunque el poseedor actual no olvida aumentarle con los objetos que se le proporcionan; y se puede decir, que le ha enriquecido con muchas cosas, como aves, mariposas, conchas y minerales exquisitos.

Anònim (1797: 186)

GABINETE DE HISTORIA Natural.

Es propio de don Jayme Salvador, calle Ancha.

²⁰ Versió castellana a Cavanilles (1784a: 54-55); versió alemanya a Cavanilles (1785: 71).

²¹ Versió alemanya a Townsend (1792: 94-95); inclou una nota afegida que recull la referència de Peyron a la creació del gabinet per Joan Salvador i Riera el 1708. Versió francesa a Townsend (1809: 35-36).

Anònim (1805: 226)*GABINETE DE HISTORIA Natural.**Es propio de don Joaquín Salvador, en la calle Ancha.***Villanueva, J. (1851, vol. 18: 118)***Pons elogió como debía el museo del boticario Salvador, que en el día se halla mucho más aumentado.***Laborde, A. de (1809a, vol. 1: 32)²²***C'est chez un simple particulier qu'on trouve une collection précieuse de productions de la nature. Don Jacques Salvador, pharmacien de Barcelone, prit du goût pour l'histoire naturelle, et s'y livra avec succès au commencement du XVIIIe siècle; temps où cette science étoit peu cultivée en Espagne: il forma une collection, il l'augmenta; son cabinet d'histoire naturelle devint bientôt très curieux; ses descendants le conservèrent avec soin. Il contient quelques antiquités romaines, urnes sépulcrales, vases, médailles, etc.; une belle collection de marbres d'Espagne, beaucoup de minéraux, de congélations, de cristallisations, quantité de richesses du Nouveau-Monde, une précieuse collection de coquilles. Ce cabinet mérita l'attention particulière de Tournefort. Ce fameux botaniste, rempli d'estime pour Salvador, lui fit présent d'un bel herbier qu'on y voit encore, et qui renferme beaucoup de plantes du Levant.***Anònim (1814: 163)***GABINETE DE HISTORIA Natural.**Es propio de doña Francisca y don Joaquín Salvador, madre e hijo, en la calle Ancha.***A. B. C. E. (1819: 146)***[GABINETES]**De historia natural.**En la casa de D. Joaquin Salvador, calle Ancha.***Excmo. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona (1820: 146)***[GABINETES]**De historia natural.**En la casa de D. Joaquin Salvador, calle Ancha.***Conder, J. (1826, vol. 18: 90)***There is an indifferent cabinet of natural history, and a museum, formed at the beginning of the last century, by a public-spirited apothecary of Barcelona, Don Jayme Salvador. It contains some Roman antiquities, sepulchral urns, vases, medallions, &c.; also, a good collection of Spanish marbles and minerals, a valuable collection of shells, and a fine herbal presented to Salvador by Tournefort, the famous botanist.***Ford, R. (1855: 416)²³***The Museo Salvador contains a good Herbarium, and some Spanish swords of the rare Perrillo brand.***La Gasca, M. (1835) Carta a F. Bolòs datada el 13 de gener de 1835. In: Garganta, M. de (1936: 135-136)***He visto rápidamente algunos paquetes del herbario de los célebres Salvadores, que puede reputarse una obra concluida con toda la perfección posible en el tiempo en que se formó. Su publicación hubiese sido sumamente útil á la España y á la ciencia, y aun puede ser sumamente útil si se salvan los restos que quedan de esta preciosa colección, examinándolas descuidadamente, y procurando conservarlas como se conserva el herbario de Linneo, para testimonio del improbo trabajo de los Salvadores, que tan poco han sabido aprovechar sus compatriotas.**Al efecto el Dr. Dn. José Salvador ha principiado ya á emponzoñar con una disolución de sublimado corrosivo las plantas que quedan, único medio de conservarlas de la próxima total ruina que amenazaba a muchas. Procediendo con mucha detención y reflexivo examen, podrán reponerse muchas, y yo lo haré gustosísimo respecto de las Umbeladas que voy examinando, y examinaré en los días que permanezca en esta.**He visto la lista de plantas que V. ofrece á dicho Sr. Salvador, y me parece que desde luego puede V.*

²² Versió anglesa a Laborde (1809a: 32). A la versió alemanya (Laborde 1809c: 158) apareix una referència al gabinet Salvador que no és traducció exacta de la que apareix a l'original (Laborde, 1809b) sinó que n'escapça la part inicial; això s'explica perquè la versió de 1809c és en realitat una refosa en llengua alemanya de dues obres de Laborde: l'*Itinéraire descriptif de l'Espagne* i el *Voyage pittoresque et historiques* i no d'una traducció de la primera. Aquest fet explica igualment la paginació tan diferent.

²³ Tot i que la publicació sigui de 1855, l'única visita de Ford a Barcelona va tenir lloc del 6 al 9 d'octubre de 1831.

remitirle todas las Umbeladas, Euforbias y Gencianas que están sumamente deterioradas en el herbo de Salvador; y supongo lo estarán igualmte las Crucíferas y Syngenesias.

B[astus, J. V.] (1838)

Una de las primeras plantas de la civilización y de cultura que germinó en España después de nuestra total decadencia de las ciencias, es el gabinete de antigüedades y de historia natural que en el año de 1623²⁴ formo en esta ciudad dicho señor [Jaime de] Salvador, que con tanto esmero conserva en el día su descendiente don José Salvador. Este pequeño museo elogiado por varios naturalistas e inteligentes, nacionales y extranjeros, fue sin dificultad uno de los primeros arietes con que se empezó á batir en nuestro suelo, el hasta entonces inespugnable castillo de la superstición y el idiotismo. Los barceloneses al contemplar por primera vez la variedad y rareza de los objetos preciosos que en él se encierran, entonces tanto más remarcables cuanto que eran absolutamente desconocidos en particular a los que no habían salido de sus hogares ¿quien duda encontrarían un campo nuevo donde estender sus ideas, sus pensamientos y sus discursos?

El hombre por estúpido y por imbécil que sea colocado ante objetos que nunca ha visto, se estraña de ellos, quiere conocerlos, de aquí la curiosidad, el deseo de saber, el hombre sin sentirlo se encuentra en la carrera de las indagaciones, a medida que abalanza [sic] en ella, estas se aumentan, se multiplican, se confunden, entonces quiere metodizarlas, de aquí la procedencia de las ciencias, su progreso, la civilización.

He aquí el fin de los naturalistas de quienes se puede asegurar dimanan las fuentes del saber; este fue el noble y grandioso objeto que se propuso en la instalación de su gabinete su fundador don

Jaime Salvador, nuevo fénix catalán, acreedor por muchos títulos á ocupar un puesto preeminente en la historia de nuestros españoles célebres.

Exigiendo suma delicadeza la conservación de esta clase de colecciones que existen en un museo de antigüedades y de historia natural, es de encomiar la que ha tenido don José Salvador en su custodia y aumento, al par que la atención y finura con que sabe obsequiar a los que como a mi despensa el honor de ser admitido en su casa y gavinete. Por fin termino exortando á todos aquellos que les sea acequible el mismo honor de verlo, no desprecien la ocasión de admirar esta obra propiedad de un particular; única que en clase de tal ha visto digna de interés su agradecido. =B.

Patxot, F. (1840: 72)²⁵

Gabinete de D. Joaquín Salvador. *Se halla establecido en la calle Ancha, esquina á la Fusteria. Este gabinete es particular; entre los muchos que de esta clase hay en Barcelona [l'autor esmenta els del Col·legi de Medicina i Cirurgia, el Col·legi de Farmàcia, la RACAB i la Llotja]; pero descuella sobre todos en lo rico, selecto y precioso.*

Bolòs, F. (1841: 4)

Seguramente si los sabios Jaime y Juan Salvador, de Barcelona, honor de nuestra provincia, que viajaron mucho para ilustrar las ciencias naturales, y en particular la Botánica, hubieran transitado por este país, me hubieran, sin duda privado la gloria de ser yo el primero en publicar la noticia de estos extinguidos volcanes, pues no hubieran escapado a su perspicaz talento y profunda erudición unos objetos tan caracterizados. El curioso Museo de Historia Natural y de antigüedades que dichos Salvadors arreglaron y que conservan aun sus descendientes en su propia casa de Barcelona presenta un público testimonio de sus vastos conocimientos.

S[aurí], M. & M[atas], J. (1842: 114)

Además de estos gabinetes, que se deben mirar como públicos [Els autors es refereixen als del Col·legi de Medicina i Cirurgia, Col·legi de Farmàcia i RACAB esmentats prèviament], hay varios particulares y entre ellos el riquísimo de D. Joaquin Salvador, en la calle Ancha esquina a la Fusteria.

²⁴ Segons una biografia manuscrita anònima de Jaume Salvador i Pedrol que es conserva, inèdita, al Fons Salvador de l'IBB, el 1623 és l'any que Joan Salvador i Boscà (no el seu fill Jaume Salvador i Pedrol, que no va néixer fins el 1649) s'examinà de fadrí apotecari i va entrar a l'apotecaria del seu germà Jeroni. El 1621-22 havia fet el camí de Sant Jaume i viatjat després per les Castelles, Extremadura, Andalusia, Múrcia i el País Valencià. Una lectura superficial d'aquell manuscrit podia haver induït l'autor d'aquesta referència a pensar que al retorn d'aquell viatge (durant el qual potser si que Joan Salvador i Boscà va formar les seves primeres col·leccions naturalistes) i un cop assolida una certa estabilitat professional, el primer Salvador naturalista havia començat a formar el seu gabinet, que els seus successors havien de conservar i ampliar considerablement.

²⁵ Hi ha una segona edició del mateix any 1840 d'autoria atribuïda a «una reunió de amigos colaboradores» i de contingut idèntic.

Pourret & Colmeiro, M. (ed.) (1844: 14-16)²⁶

La familia Salvador siempre ha tenido la mayor complacencia en manifestar á los inteligentes y aficionados las ricas colecciones heredadas de sus mayores, y que ha aumentado en lo posible²⁷ procurando sobre todo la conservación de este monumento histórico de las ciencias naturales en España, que demuestra haber sido cultivadas entre nosotros más antes de lo que generalmente se cree. Esto dá grande importancia al Museo Salvador, y suple la que pudiera faltarle por no contener la abundancia de los objetos que los progresos de las ciencias ecsigen se hallen en los Museos modernos y que á un particular ya no es dable reunir. No obstante es aun examinado con mucho interés el Museo Salvador y apenas podrá contarse notabilidad científica alguna que habiendo estado en Barcelona, se haya ido sin visitarlo.

Entre las variadas colecciones, tanto científicas como históricas y curiosas, formadas por los antiguos Salvadores y conservadas en su Museo, una merece muy particular atención, y precisamente aquella que menos suele llamar la de las personas que por lo común le visitan: es el Herbario. Formado este principalmente por D. Jaime y D. Juan Salvador contemporáneos, amigos y corresponsales de Tournefort y de Antonio y Bernardo de Jussieu, contiene un gran número de ejemplares auténticos cogidos en compañía de estos célebres botánicos, ó comunicados por ellos, contándose no pocos de las plantas que

²⁶ La cita transcrita forma part de les addicions de Colmeiro a la reedició de l'obra de Pourret de 1796. Josep Narcís Roca i Ferreras (1834-1891) va reproduir pòstumament el 1891 la publicació de Pourret & Colmeiro al volum 46 de la revista *El Restaurador Farmacèutic*, amb una introducció en la qual explicava com ell havia nascut a la casa dels Salvador perquè el seu pare, Josep Roca i Duran (ca. 1800-1844), havia estat el titular de l'antiga farmàcia dels Salvador de 1831 fins a la seva mort el 1844, primer com a regent i després com a propietari (Roca y Ferreras, 1891).

²⁷ Entre los objetos recientemente adquiridos se cuentan: una colección de cerca de 1000 plantas pirenaicas, y otra de productos volcánicos regalados por el doctor Bolos de Olot; una colección de insectos formada por el catedrático Graells; varios minerales y fósiles debidos á la generosidad de los catedráticos Yañez, Balbey, Camps, Llobet y Roure; bastantes conchas y minerales que recogió el señor Naudó en su viaje con mister Webb por la costa de España, el Norte de África y Canarias; una colección de maderas brasileñas obtenidas del P. Giralt; otra de minerales de cobre de Villaclara y Santiago de Cuba regalada por D. Juan Collaso, muchas medallas debidas al doctor Ripoll Canónigo de Vich, no menos que al citado doctor Bolos; algunas curiosidades de América que trajo el general Álvarez etc. etc. [Nota de l'original de Colmeiro].

Tournefort examinó en Levante. Muchos contiene también que los Salvadores debieron a sus relaciones, con Boerhaave, Sloane, Ray, Petiver, Vaillant, Nissole, Danti d'Isnard etc. etc., y bastantes adquiridos en los jardines de Mompeller, París, Pisa, Roma etc.; pero el botánico español que se halle poseído del deseo de conocer la Flora patria, siempre dará una importancia superior á las plantas cogidas por los Salvadores mismos en la Península, y á las que recibieron de Tournefort y de Jussieu, como fruto de sus herborizaciones en ella.

[...] Las papeletas que acompañan á las plantas son bien auténticas, como autógrafas de D. Juan Salvador quien, refundiendo en el suyo propio el antiguo herbario de su padre D. Jaime arreglado al Pinax de Bauhin, adoptó la clasificación de Tournefort, que era entonces la mejor, y la que como tal dominaba. Así se conserva en el día el Herbario común de los Salvadores y generalmente en muy buen estado, a pesar de contar más de cien años de existencia.

[...] Se ve, pues que el Herbario-Salvador reúne circunstancias que le hacen precioso á los ojos de los botánicos. No es ciertamente el número la que más sobresale, pues no pasaran de 5000 las especies de que se compone; pero no obstante es número muy considerable para un tiempo en que las obras descriptivas no contenían muchas más; pudiendo por lo mismo tenerse por uno de los herbarios, que debieron figurar en Europa. En el día es un pequeño herbario, pero no tanto si se recuerda que estamos en España, en donde hay pocos que sean mayores, siendo de advertir que la mitad poco más o menos de las plantas son españolas. Cataluña no conoce aun bastante, según dejó consignado el insigne La-Gasca en el Album del Museo, el verdadero valor del Herbario de los Salvadores y ojalá aprenda á apreciarlo!

Flores, A. 1845

En cuanto al Museo Salvador, diremos pocas palabras por ser trabajo demasiado grave y árido para nuestros lectores, el enumerar aun ligeramente, las principales preciosidades que encierra. Merece particular atención el Herbario, formado principalmente por don Jaime y don Juan; quienes se valieron para ello de los medios que hemos indicado anteriormente. La familia de los

Salvadores ha tenido siempre la mayor complacencia en manifestar el museo de su casa á cuantos han querido visitarlo y apenas habrá una notabilidad científica, que estando en Barcelona haya dejado de verlo. El botánico puede sacar gran interés de visitar dicho herbario, tanto por hallar con toda seguridad los sinónimos de Tournefort y de Jussieu, cuanto por adquirir una porción de noticias acerca de la localidad y épocas diversas de las plantas, expresando todo con una escrupulosidad poco común en aquellos tiempos. La riqueza principal del Herbario Salvador, consiste en las plantas españolas, que dan á conocer el estado de la vegetación de algunas provincias poco estudiado hasta el día. Por eso el número que no pasa de 5,000 especies no es lo que mejor idea dá del Herbario.

El célebre La-Gasca examinó diferentes veces el Herbario Salvador, y su respetable firma se lee en el Álbum del Museo, al pie de las palabras que pusimos al principio de este artículo.

Anònim (1845: 126)

El hervario aun se conserva y llama la atencion de los naturalistas, teniendo sus poseedores la mayor complacencia en enseñarlo á cuantas personas tienen curiosidad de verle, sirviendo en el día de monumento de las ciencias naturales en España, que prueba que estas han sido cultivadas en nuestro suelo mucho antes de lo que generalmente se cree, y que la Farmacia tiene la honra de haber contado profesores que han enriquecido las ciencias naturales, dando esplendor a la nación, y un eterno lauro a nuestra facultad.

S[alazar], M[anuel] (1845: 131)

Consta el Museo de Salvador, como hemos dicho, de interesantes manuscritos, de una preciosa correspondencia literaria, de libros de todas las materias, de impresiones antiguas, de ejemplares pertenecientes á mineralogía, zoología, conchología, química y botánica, de antigüedades, medallas y otros objetos de gusto y curiosidad. El público reporta inmensa utilidad de este museo, preciosa alhaja, entre otras muchas de diversos géneros, que encierra la culta Barcelona, y que disfruta aun la familia, que con tantos afanes y constancia ha sabido formarle, y conservarle por mas de dos siglos.

Colmeiro y Penido, M. (1846: 11)

Afortunadamente existe aun el herbario común de los Salvadores en bastante buen estado²⁸, y en él existen también apreciables indicaciones sobre las localidades y épocas de florecencia de no pocas plantas de Cataluña y de los Pirineos catalanes, del mismo modo que sobre las de otras que cogieron en diferentes provincias de España y Portugal.

Willkomm, M. (1846: 544-546)

Noch kann ich nicht umhin, einige Worte über das unter dem Namen des Museo-Salvador bekannte Naturalienkabinet zu sagen, das sich in dem Hause des Apothekers Don Joaquin Salvador vorfindet. Dieses Museum besteht aus den Sammlungen, welche die Salvadores, namentlich Juan Salvador und sein Sohn Jaime Salvador, den Tournefort «gentis suae Phoenix» nennt, zusammengebracht haben. Den interessantesten Theil dieses kleinen Museums, welches eine Menge von Curiositäten, zoologische Gegenstände und Mineralien enthält, bildet unbedingt das wenig beachtete, etwa 5.000 Arten umfassende Herbarium, welches grossen historischen Werth hat und trotz seines hohen Alters bedeutend besser conservirt ist als z. B. das herbarium von Cavanilles. Dieses herbarium, nach dem Systeme von Tournefort geordnet, enthält ausser den von Salvadores in Sappien gesammelten Pflanzen eine sehr grosse Anzahl authentischer Exemplare von Tournefort, Antoine und Bernard de Jussieu, sowie viele den Salvadores überschickte Pflanzen von Boerhaave, Sloane, Ray, Pettiver, Vaillant, Nissole, Danti d'Isnard u. A., mit denen die Salvadores in Correspondenz standen, und endlich eine beträchtliche Menge cultivirt Pflanzen aus den Gärten von Paris, Montpellier und Pisa. Pourret, welcher eine Biographie dieser berühmten Familie herausgab²⁹, in welcher sich noch bis auf den heutigen Tag die Liebe zur Botanik erhalten hat, benutze dieses Herbarium zur Bildung eines „Compendio de la flora

²⁸ Veanse las noticias que de él di al fin de la nueva edición de la *Noticia histórica de la familia Salvador*, que escribió Pourret [Nota de l'original de Colmeiro].

²⁹ Hiervon ist im Jahre 1844 eine neue Ausgabe durch Colmeiro erschienen: *Noticia historica de la familia Salvador de Barcelona*. Por Don Pedro Andrés Pourret. Nueva edición corregida y adicionada. Barcelona 1844. [D'aquesta biografia n'ha aparegut l'any 1844 una nova edició a càrrec de Colmeiro: *Noticia histórica de la familia Salvador de Barcelona*. Por Don Pedro Andrés Pourret. Nueva edición corregida y adicionada. Barcelona 1844 [Nota de l'original de Willkomm; traducció de J. M. Camarasa].

espanola“, welches inedirt geblieben und dessen Manuscript leiden verloren gegangen ist. Dieses Herbarium ist namenlicht für den spanischen Botaniker von gossere Wichtigkeit, indem es ihm hinsichtlich der Mehrzahl der Tournefort'schen Pflanzen eine Reise nach Paris erspart, um so mehr, als die in dem Museum befindliche Bibliothek der Salvadores alle älteren Werke vereignicht, un wol hatte Lagasca Recht, wenn er in dem Album des Museums bemerkte: „Katalonien kennt noch nicht hinlänglich den wahren Werth des Herbars der Salvadores, und wolle Gott, es lerne dasselbe schätzen!“³⁰.

Madoz, P. (1846, tomo III: 515)

Museo Salvador. Esta colección de obras escogidas de ciencias naturales, de mineralogía, de zoología, de botánica, de numismática y de arqueología, propia de la familia Salvador, de Barcelona, es indudablemente el establecimiento mas precioso y útil que de su género se conoce en España, y con justicia llama la atención de los ilustrados viajeros que arriban á aquella hermosa c. El que echó la primera base a este magnífico monumento de las ciencias, la agricultura y las artes, fué el Dr. D. Juan Salvador y Roca³¹, primero de este apellido, que obtuvo nombradía científica: nació en Calella, pobl. del part. jud. de Arenys de Mar, en la prov. de Barcelona, el

año 1598, y trasladado á la cap. en 1616 para estudiar la botánica en casa de su hermano D. Joaquín Salvador, se dedicó á conocer las plantas con el mayor afán, cuyo estudio no abandonó jamás, haciéndose conocer de muchos sabios extranjeros, principalmente del P. Barrelier³², y principió la formación de un gabinete botánico. Dio grande impulso al Museo comenzado el hijo de aquel D. Jaime Salvador y Pedrol, á quien llamaba Tournefort el *Fénix de su país*; introduciendo en aquel algunos ejemplares de mineralogía, de zoología, de química, armas y otros efectos arqueológicos, y diferentes monedas y medallas, colocándolas con distinción de clases y épocas. Su sucesor D. Juan Salvador y Riera, el hermano de este D. José, D. Jaime Salvador y Salvador, y últimamente el sucesor de éste, D. Joaquín Salvador y Burgés, padre del actual poseedor, todos insiguiendo la idea y noble objeto de sus predecesores, procuraron con el mayor celo y actividad, auxiliados de su particular afición á las ciencias naturales, aumentar las colecciones que de generación en generación recibían, adquiriendo nuevas plantas, y colocándolas siempre con el mejor orden. De aquí resultó el Museo Salvador dividido en los siguientes ramos: 1º una preciosa biblioteca de obras de historia natural, las más de ciencias médicas, de literatura y viajes, con la particularidad de ser muchas regalo de los mismos autores, y no pocas de las impresiones primitivas: 2º una colección numerosa de manuscritos sobre ciencias y sobre varios sucesos, tales como los sitios de Barcelona en las guerras de sucesión³³; 3º otra colección de 5.000 entre medallas y monedas de todos tiempos, de distintos pueblos, y de toda especie de metales: 4º una colección ordenada según el método del barón de Guibour³⁴, de todos los cuerpos simples con aplicación á la farmacia y á las artes: 5º otra

³⁰ Tampoc puc deixar d'esmentar el gabinet d'història natural conegut amb el nom de Museu Salvador, que es troba a la casa de l'apotecari Joaquim Salvador. Aquest museu està integrat per les col·leccions que han aplegat els Salvador, principalment Joan Salvador i el seu fill Jaume Salvador, anomenat per Tournefort «*gentis suae phoenix*». La part més interessant d'aquest petit museu, que conté també multitud de curiositats, exemplars zoològics i minerals dignes de tenir en compte, la constitueixen gairebé sense cap dubte els prop de 5.000 plecs de l'herbari, que té un gran valor històric i, tot i ser més antic, està més ben conservat que, per exemple, l'herbari de Cavanilles. Aquest herbari, ordenat segons el sistema de Tournefort, conté, a més de les plantes aplegades a Espanya pels Salvador, una considerable quantitat d'exemplars autèntics de Tournefort, Antoine i Bernard de Jussieu, així com moltes plantes trameses als Salvador per Boerhaave, Sloane, Ray, Petiver, Vaillant, Nissolle, Danty d'Isnard i altres que mantingueren correspondència amb els Salvador i encara una quantitat considerable de plantes cultivades als jardins de París, Montpeller i Pisa. Pourret, que ha publicat una biografia d'aquesta cèlebre família, al si de la qual s'ha mantingut l'amor per la botànica ininterrompudament fins al dia d'avui, va utilitzar aquest herbari per compondre un *Compendio de la flora espanyola* que ha romàs inèdit i el manuscrit del qual malauradament s'ha perdut. Aquest herbari és de gran importància per als botànics espanyols i, d'una altra banda, pel que fa a les plantes de Tournefort, hom pot ben estalviar-se un viatge a París, sobretot perquè a la biblioteca que es troba al Museu Salvador hi ha aplegades totes les publicacions més antigues. Tenia raó Lagasca quan escrivia a l'àlbum del Museu Salvador: «Catalunya no coneix encara prou el veritable valor de l'herbari Salvador, Deu vulgui que aprengui a valorar-lo com mereix» [Traducció de J. M. Camarasa].

³¹ Vol dir Joan Salvador i Boscà.

³² Jacques Barrelier (1606-1672) va ser un metge, naturalista i monjo dominicà francès. El 1648, en plena guerra dels Segadors, va visitar Barcelona acompanyant com a secretari el pare Tommaso Turco, general del seu orde, i va tractar personalment amb Joan Salvador i Boscà.

³³ En realitat n'hi ha tant de referents al setge de 1714 com al de 1697, a càrrec de les forces franceses comandades pel duc de Vendôme.

³⁴ Molt probablement es refereix a la classificació que apareix a l'obra de Nicolas Guibour (1820) *Histoire abrégée des drogues simples*. Nicolas Guibour (1790-1867) mai va posseir el títol de baró; segurament aquí Madoz el confon amb el baró Achile-Louis Guibour (1799-1890) que en els anys que escrivia Madoz havia adquirit una certa notorietat arrellegant-se amb la duquesa de Berry i el destronat rei Carles X enfront de la monarquia fruit de la revolució de juliol de 1830 a França que havia dut al tron Lluís-Felip. El veritable baró Guibour era home de lleis i mai va publicar res que tingués a veure amb la història natural o la farmàcia.

de mineralogía, apreciable más bien para hacer el estudio del terr. del Principado que para llamar la atención por el volumen y preciosidad de sus ejemplares, puesto que en su formación se tuvo más en cuenta la utilidad que el lujo: 6° colección geognóstica de petrefactos terrestres y marít.: 7° Una especie de mármoles, jaspes y otras piedras que las artes emplean, formado en tabulas pulidas de un lado: 8° colección de insectos, peces disecados y en espíritu de vino, y de otros animales de gran tamaño, algunos monstruosos, siendo notable una famosa asta del nerval cetáceo (vulgo unicornio marino), y de 5 víboras regaladas por el célebre Boerhave, con cuyos ejemplares, y las varias obras con láminas que se hallan en la biblioteca, puede hacerse fácilmente el estudio de la zoología: 9° en esta colección se comprenden diferentes objetos arqueológicos, como lámparas sepulcrales, vasos cinerarios, lacrimales, objetos etruscos, penates y otros diferentes: 10° algunas armas de notable estructura y antigüedad: 11° colección de obras de ingenio y curiosidad, ó instrumentos físicos y químicos; y 12° el herbario, que es profeso hemos dejado para lo último con el objeto de dar á nuestros lectores una ligera idea de esta colección botánica. Contiene un gran número de ejemplares auténticos cogidos por los Salvadores, en compañía de Tournefort, de Antonio y Bernardo Jussieu, y de otros célebres botánicos, ó comunicados por estos, contándose no pocas de las plantas que Tournefort examinó en Levante. Contiene también otras muchas que los Salvadores debieron á sus relaciones con Boerhave, Sloane, Ray, Petiver, Vaillant, Nissole, Danti d'Isnard, etc., etc.; y bastantes adquiridas de los jardines de Montpellier, Paris, Pisa, Roma, etc. Bajo dos aspectos ofrece al botánico sumo interés el herbario Salvador: 1° presentándole ocasion de conocer y verificar la sinonimia botánica anti-linneana: 2° suministrando una porción de noticias acerca de las localidades y épocas de florescencia de muchas plantas españolas, que se hallan espresadas con una escrupulosidad poco común en aquellos tiempos. No es el número lo que hace más precioso el herbario Salvador, pues no pasarán de 5.000 las especies de plantas que contiene; es sin embargo muy considerable para un tiempo en que las obras descriptivas no contenían muchas más, y si se considera que en España hay pocos que sean mayores, y que la mitad poco más ó menos de las plantas son españolas.

La afición al estudio de la naturaleza es una herencia de los Salvadores, así como el celo en conservar su museo y de enriquecerle; de esto nos da una prueba el último vástago de aquella familia, el Sr. D. José Salvador actual poseedor, como hemos dicho, de colección tan científica; al rico depósito que sus mayores le legaron, ha aumentado una colección de todas las maderas conocidas en el país, y de las exóticas ó que nos ha dado á conocer el comercio, en número de 500 ejemplares, en tamaño de un libro en 4°, entre estos 43 de los reales bosques de Aranjuez. y San Ildefonso: tiene el autor clasificada su colección bajo dos puntos de vista; para el interés del agricultor y el del artista y comerciante; para el primero se hallan las maderas procedentes de terrenos acuáticos, rotuladas con papel amarillo; con color de rosa las de secano, las de monte con color azul, y las exóticas con el de lila. Para el artista y comerciante se añadieron otros rótulos por la parte baja de los anteriores, demostrando el color morado si la madera es de aplicación á la carretería; el color verde si es útil al ebanista, y color de paja si aprovecha al sillero. Da mayor claridad á esta ingeniosa clasificación una tabla sinóptica, en la cual se presentan cuantas generalidades pueden ser más útiles en este ramo, espresando por columnas, los nombres de los más de los árboles, con sus correspondencias en catalán, francés y latín, y con la indicación de los lugares en que se crían, y las artes y oficios que respectivamente los emplean. Las inmensas ventajas que el agricultor, el artista y el comerciante hayan de sacar de un estudio tan esmerado, saltan á la vista; no vacilamos por lo tanto un momento en recomendar al Gobierno dispense su protección al autor y poseedor de esta colección, buscando en sus plantíos los árboles necesarios para adornar las carreteras, consiguiendo por este medio llenar el vacío que antes de pocos años ha de experimentar la nación con la tala de los bosques tan generalizada, y que á pesar de las medidas coercitivas, lleva hecho tanto mal, que amenaza dejar á la nación privada de uno de los primeros artículos de consumo. A esta colección de maderas ha unido el estudioso Sr. D. José Salvador otra de árboles frutales, en la que se ven reunidos todos los ingertos mejores que se conocen en Cataluña, otros muchos de las demás prov., y en especialidad de los reales sitios de San Fernando [San Fernando de Henares (Madrid)]. Para dar mayor interés á esta colección;

para hacerla, por decirlo así, material, aprovechó el autor una visita que hizo al jardín frutero de Mr. Noisette³⁵, en el que se encuentra un considerable número de frutas iluminadas, cuyo examen le produjo el pensamiento de hacer otra colección de estampas de frutas, copiando del natural, lo que verificó, ó indudablemente hará litografiar dichas estampas, publicándolas con su hoja de testo cada una; pero esta obra costosa necesita en nuestro concepto la protección de los grandes propietarios, en cuyo beneficio principalmente se ocupa Salvador. Para que los hombres más materiales puedan sacar un partido comprendiendo mejor la especie de fruta de que se trata, se ocupa el menor de los Salvadores en imitar todas las frutas en escultura, dándolas la figura, colorido y peso que naturalmente tienen: ya pasan de 400 los moldes que al efecto ha construido. No cumpliríamos con la justicia é imparcialidad que nos hemos propuesto, si no manifestáramos nuestro reconocimiento al Sr. Salvador por el infatigable celo con que se ocupa en la ilustración y buen nombre nacional, y por la deferencia y complaciente urbanidad con que nos enseñó su Museo, explicándonos todo lo que necesitaba de este auxilio para ser bien conocido.

Dubá y Navas, M. (1846: 34)

EDIFICIOS Y COSAS NOTABLES. [...] Gabinete de historia natural del Sr. D. Joaquín Salvador, calle Ancha esquina á la Fusteria.

Dezos de la Roquette, A. (1847: 25)³⁶

La bibliothèque et le musée de cette famille sont certainement une des curiosités de Barcelone; ils renferment, outre un nombre considérable d'ouvrages imprimés sur différents sujets et une nombreuse et précieuse correspondance littéraire, des produits appartenant à la minéralogie, la zoologie, la conchyliologie, la chimie, la botanique, des objets d'antiquité, des médailles, etc., etc. Leurs possesseurs s'occupent d'en faire faire le catalogue et la description, aidés de la coopération de plusieurs savants espagnols, parmi lesquels on remarque les

*noms d'Agustin Yañez, de José Camps y Camps, de Mariano Graells, de J. Ripoll, de Francisco Bolos, de Mariano Lagasca. Il faut donc espérer que cet ouvrage, véritable monument élevé à la gloire des Salvador, ne tardera pas à paraître et qu'en France, malgré le genre *Salvadora* consacré à leur souvenir, leur nom sortira un peu de cet oubli dû à ce qu'ils ont laissé inédits leurs travaux scientifiques.*

Démidoff, A. de (1858, Tome premier: 45-47)³⁷

Au nombre des curiosités signalées au touriste éclairé, dans la capitale de la Catalogne, on ne manque pas de citer un curieux cabinet d'histoire naturelle, propriété d'une famille adonnée aux sciences de père en fils. Or, dans une ville exclusivement commerciale, n'est-ce pas une heureuse chance, que de rencontrer une collection qui va vous donner, tout d'un coup, une idée générale des productions du pays dans les trois règnes de la nature? On y court donc, et vous jugez de l'empressement! Le maître du logis reçoit ces hôtes en personne, et avec une politesse légèrement pompeuse; c'est un homme jeune encore, de belle et vivante apparence, et on se sent tout heureux de voir la science se porter si bien. Cet aimable accueil est confirmé par deux graves Señoras [per la data de la visita es devia tractar de la germana de Josep Salvador i Soler, Eulàlia, i de la segona muller d'aquest, Dolors Collaso i Gil.], richement douées de ces beaux yeux noirs qui n'ont point d'âge en Espagne: tout se passe donc à merveille, et les préliminaires achevés, on vous conduit enfin, comme le classique Boileau «dans une chambre haute». Figurez-vous un chaos, un cataclysme, un soulèvement de bric-à-brac vermoulu! Peaux de lézards, dents fossiles, boccas où se décomposent mille productions monstrueuses, tiroirs qui baillent, laissant voir confondus dans la même poussière les minéraux et les végétaux. Ici des arcs et des flèches; des moulins à vent en carton; des épées, de la vieille ferraille; des vitraux et des insectes, qui ne sont pas tous à l'état de nature morte, car d'actives araignées, travaillent avec ardeur à mettre en communication, par leurs ponts suspendus, les innombrables corps de ce pandæmonium. Vous êtes, en un mot, dans un fantastique magasin de toutes choses, entassées dans un espace de 30 pieds carrés, sous une alluvion poudreuse et moisie. Et cependant tout est là: histoire naturelle, inventions, archéologie, ethnologie,

³⁵ Louis Claude Noisette (1772-1849), jardiner i agrònom francès, propietari d'un dels establiments hortícoles més reconeguts del seu temps. *Le Jardin fruitier* (1821) és una de les seves obres més notables i pel que es dedueix de les paraules de Madoz font d'inspiració per a la pomona de Josep Salvador i Soler.

³⁶ Una referència més breu apareix al volum 37 de la segona edició de la *Biographie universelle, ancienne et moderne*, publicada (1863) anys després de la mort de Josep Salvador (Dezos de la Roquette, 1863).

³⁷ La visita de Demidoff va tenir lloc el 1847, encara que el llibre no es publicà fins el 1858.

vieux débris d'herborisation et de pharmacie; tout est jeté pêle-mêle dans des casiers ou dans des armoires, ou suspendu à des clous rongés, ou contenu à grand'peine dans des sacs éventrés. Ces haillons scientifiques obstruent et cachent une collection de livres non moins délabrés, et parmi lesquels il existe peut-être quelque richesse bibliographique. Mais la curiosité capitale de ce lieu, c'est une rangée de portraits qui domine toute la scène. Six générations de la même famille sont là, représentées par un type, choisi dans chacune d'elles. Depuis le premier anneau qui vivait vers 1650 et qui fut un herboriste et un savant, jusqu'au sixième chaînon qui fut un savant sans être un herboriste, toute la famille est exhibée sur des toiles égales, et elle a eu le bonheur de rencontrer six générations de peintres également habiles, pour transmettre ces figures à la postérité sans qu'aucun de ces tableaux fût un reproche pour l'autre.

Et à quoi bon, me direz-vous, toutes ces collections ruinées, toute cette gloire dynastique étouffée sous la poussière? Je vais vous le dire. Toute la famille X***, –je m'abstiens naturellement de noms propres dans cette innocente critique de la science bourgeoise– cette famille a vécu depuis deux siècles sous l'auréole savante de son auteur. Chaque génération a ajouté aux collections originaires un portrait, et rien de plus. Le représentant actuel, plus avancé que ses prédécesseurs, a sacrifié aux idées du moment. Il a fait imprimer un splendide in-4°, orné des six portraits que vous savez.³⁸ On lit dans cette brochure de fort bonnes choses sur Tournefort, qui protégea jadis les débuts herborisants de l'un des descendants de la maison. L'héritier de toute cette science, écrit sur la couverture jaune de l'opuscule une dédicace, un fougueux autographe, pour chacun des visiteurs; puis, en échange de cette politesse, il vous invite à écrire votre nom «et ce qu'il vous plaira ajouter» sur un gros registre qui n'est qu'une autre espèce de collection. Vous retrouvez là des signatures connues, des noms illustres, des impromptus, des vers, des expressions d'admiration sincère pour tant de science et d'efforts; puis, quand vous avez ajouté votre griffe et votre pensée approbative à cet album coercitif, vous êtes poliment accompagné jusqu'au seuil du sanctuaire; plus riche d'une brochure jaune, que vous avez payée d'un autographe.

³⁸ Es refereix a la segona edició de la *Noticia històrica de la família Salvador de Barcelona*.

L'incisif historien de *Gil-Blas*³⁹ n'avait pas deviné ce caractère; car il n'eut pas manqué de l'enchâsser parmi ses mille tableaux, si vrais, si spirituellement observés, et dont on reconnaît encore des types frappants, même dans la ville européanisée de Barcelone.

Bofarull, A. de (1847: 199)

En el número 12 [del carrer Ample] vive D. José Salvador que posee un famoso gabinete de historia natural, y además varios objetos de arqueología y un monetario.

Saurí, M. i Matas, J. (1849: 176-177)⁴⁰

Museo Salvador. Esta colección de obras escogidas de ciencias naturales, de mineralogía, zoología, botánica, numismática y arqueología propia de la familia Salvador de Barcelona, es indudablemente el establecimiento más precioso y útil que en su género se conoce en España, y con justicia llama la atención de los ilustrados viajeros que visitan esta hermosa ciudad. Está dividido en los siguientes ramos: 1º Una preciosa biblioteca de obras de historia natural, las más de ciencias médicas, de literatura y viages, con la particularidad de ser muchas regalo de los propios autores, y no pocas de las impresiones primitivas: 2º Una colección numerosa de manuscritos sobre ciencias y sobre varios sucesos, tales como los sitios de Barcelona en las guerras de Sucesión: 3º Otra colección de 5.000 entre medallas y monedas de todos tiempos, de distintos pueblos y de toda especie de metales: 4º Una colección ordenada según el método del baron de Giabour (sic)⁴¹, y de todos los cuerpos simples con aplicación a la farmacia y a las artes: 5º Otra de mineralogía, apreciable más bien para hacer el estudio del terreno del Principado que para llamar la atención por el volumen y preciosidad de sus ejemplares, puesto que en su formación se tuvo más en cuenta la utilidad que el lujo: 6º Colección geognóstica de petrefactos terrestres y marítimos: 7º Una especie de mármoles, jaspes y otras piedras que las artes emplean, formado de tablitas pulidas por un lado: 8º Colección de insectos, peces disecados y en

³⁹ Es refereix a Alain-René Lesage (1668-1747), autor de la novel·la picaresca *L'histoire de Gil Blas de Santillane*, molt en voga encara durant el segle XIX.

⁴⁰ Aquesta *Guia* va tenir successives edicions els anys següents fins a 1854 amb idèntic contingut pel que fa al gabinet Salvador.

⁴¹ Segurament una mala còpia del text de Madoz fa inventar aquest nou personatge. Molt probablement, com en el cas de Madoz, es refereix a la classificació que apareix a l'obra de Nicolas Guibourt (1820) *Histoire naturelle des drogues simples*.

espíritu de vino y de otros animales de gran tamaño, algunos monstruos, siendo notable una famosa asta del narval cetáceo (vulgo unicornio marino) y de 5 víboras regaladas por el célebre Boerhaave, con cuyos ejemplares y las varias obras con láminas que se hallan en la biblioteca, puede hacerse fácilmente el estudio de la zoología: 9º En esta colección se comprenden diferentes objetos arqueológicos, como lámparas sepulcrales, vasos cinerarios, lacrimales, objetos etruscos, penates y otros diferentes: 10º Algunas armas de notable estructura y antigüedad: 11º Colección de obras de ingenio y curiosidad é instrumentos físicos y químicos: y 12º El hervario conteniendo un gran número de ejemplares auténticos cogidos por los Salvadores en compañía de Tournefort, de Antonio y Bernardo Jussieu y de otros célebres botánicos.

Debemos manifestar nuestro reconocimiento al Sr. Salvador por el infatigable celo con que se ocupa de la ilustración y buen nombre nacional y por la deferencia y complaciente urbanidad con que enseña su Museo á nacionales y extranjeros que tienen el gusto de visitarlo.

Se halla en la calle Ancha, esquina a la Fusteria, piso 1º.

Pi y Arimon, A. A. (1854, vol. 2: 265-268)

MUSEO DE HISTORIA NATURAL Y ANTIGÜEDADES DE LOS SALVADORES. Fué fundador de este Museo D. Juan Salvador y Boscá, primero de los de este apellido que obtuvo nombradla científica; quien nació el 6 de enero de 1598 en la villa de Calella, y vino en 1616 á Barcelona, á casa de su hermano el Dr. D. Joaquín, para estudiar la Farmacia. Fuese natural inclinación suya ó efecto del continuo trato con dicho hermano, que se contaba entre los discípulos del Dr. Mico (de Vich), célebre entre los botánicos de su tiempo (1560), á quien se debe la primera noticia de muchas plantas raras de Monserrate y del reino de Valencia que comunicó á Dalechamp⁴²; mostró Don Juan tan decidida afición á

la Botánica, que á principios de 1622 dio la vuelta á toda España, visitando á la par las principales ciudades del interior; y recogiendo gran copia de plantas; cuyo deleitable estudio no abandonó en su vida, dándose así á conocer de muchos sabios extrangeros, con quienes tuvo íntima correspondencia, señaladamente con el P. Jaime Barrelier, autor de una obra en que se hallan descritos y dibujados no pocos vegetales españoles. Su hijo D. Jaime Salvador y Pedrol, el Salvador por excelencia, á quien el famoso Tournefort llama en un *Isagoge* el Fénix de su país, *Gentis suae Phoenix*, dotado de singular talento y no menos amor á las ciencias, sobre todo á la Química y Botánica, aumentó la colección, introduciendo en ella algunos ejemplares, de Zoología, Mineralogía, Química, objetos arqueológicos, y especialmente plantas recogidas por sí, tanto en sus herborizaciones en Cataluña, algunas de las cuales las verificó acompañado del citado Tournefort, como en varios puntos de Francia, donde trabó amistad con los ilustres Chicoyneao, Magnol, Nissole y otros. Recibió de muchos de estos plantas exóticas, que fueron enriqueciendo más y más su Herbario, en cambio de las indígenas que él les enviaba. Sus hijos D. Juan y D. José Salvador y Riera, y sus sucesores D. Jaime Salvador y Salvador, el actual poseedor D. Joaquín Salvador y Burgés y su primogénito D. José Salvador y Soler, han continuado aumentando el Museo, guiados del noble afán que parecen haber heredado unos de otros con su apellido, y auxiliados de los célebres naturalistas nacionales y extrangeros, con quienes han conservado sucesivamente relaciones. Así que, el Museo de los Salvadores contiene actualmente las clases de objetos que se indican en las catorce colecciones que van á continuación.

1. *Cuerpos simples con aplicación á la Farmacia y á las Artes: sección ordenada según el método del Barón de Guibourt*⁴³.
2. *Colección Mineralógica.* Es apreciable más bien para el estudio del territorio del Principado, que para llamar la atención por el número y preciosidad de sus ejemplares, puesto que en su formación se tuvo más en cuenta la utilidad que el lujo.

⁴² Francesc Micó (1528-1592) va ser un metge i botànic vigatà corresponsal d'alguns dels naturalistes més notables del seu temps, en particular del metge i botànic normand establert a Lió Jacques Dalechamps (1513-1588), que va publicar algunes de les descripcions de plantes noves que li havia tramès Micó. No se sosté l'afirmació, repetida per diferents autors (entre ells, en aquest cas, Pi i Arimon), que Joaquim (en realitat Jeroni) Salvador i Boscá, el germà gran de Joan Salvador i Boscá, havia estat deixeble de Micó. Encara que no coneixem la data de naixement de Jeroni aquesta no pot ser anterior a 1579, de manera que, a la mort de Micó, hauria tingut com a màxim 13 anys. Menys encara ho hagués pogut ser Joan, que no va néixer fins el 1598, sis anys després de la mort de Micó.

⁴³ Una altra mala còpia del text de Madoz. Com ell, molt probablement es refereix a la classificació que apareix a l'obra de Nicolas Guibourt (1820) *Histoire naturelle des drogues simples*.

3. *Colección Geognóstica*. Fósiles terrestres y marítimos.
4. *Colección Mineralógico-artística*. Mármoles, jaspes, y otras piedras de diferentes especies que se emplean en las Artes. Están en forma de tablitas pulidas por una de sus caras.
5. *Colección Zoológica*. Insectos, peces disecados ó conservados en alcohol, conchas, varios animales de gran tamaño, algunos monstruosos, y cinco víboras regaladas por el insigne Boerhaave.
6. *Herbario*. Con razón se ha dicho que entre las variadas colecciones, tanto científicas como históricas y curiosas, formadas por los antiguos Salvadores y conservadas en su Museo, esta merece muy particular atención, y es precisamente la que menos suele llamar la de las personas que por lo común le visitan. Contiene gran número de ejemplares auténticos que D. Jaime Salvador y Pedrol y D. Juan Salvador y Riera, contemporáneos, amigos y corresponsales de Tournefort y de Antonio y Bernardo de Jussieu, cogieron en compañía de estos célebres botánicos, ó les fueron comunicados por ellos; contándose no pocos de los que Tournefort examinó en Levante; muchos de los que los Salvadores debieron á sus relaciones con Boérhaave, Sloane, Ray, Peliver, Vaillant, Nissolle, Danti d'Isnard, Bolos, etc; y bastantes adquiridos en los jardines de Montpellier, París, Pisa, Roma, etc. Claro es, sin embargo, que entre todas estas plantas, el botánico español dará siempre mayor importancia, por motivos que no son de este lugar, á las que fueron recogidas por los mismos Salvadores en sus herborizaciones en la Península é islas Baleares. Las papeletas que acompañan á las plantas, son bien auténticas de D. Juan Salvador y Riera, quien refundió en el suyo propio el Herbario de su padre, arreglado al *Pínax* de Bauhin: adoptó la clasificación de Tournefort, que era entonces la mejor, y como tal la dominante. El botánico francés M. Pedro Andrés Pourret, que a fines del siglo pasado examinó detenidamente las colecciones, y publicó la *Noticia histórica* de la familia de Salvador; se permitió corregir los antiguos sinónimos de dichas papeletas, y añadir casi siempre el Linneano correspondiente, ó una propia denominación cuando la planta le parecía nueva: hecho que se ha graduado posteriormente de invasión

al sagrado de aquellas notas; observando que hubiera dejado de serlo, si Pourret se hubiese tomado el trabajo de agregar nuevas papeletas independientes, con las correcciones, adiciones y observaciones que juzgase oportunas, conforme lo hizo La Gasca respecto á las Umbeláceas, que tan particularmente había estudiado, encargando «á los poseedores de este inestimable tesoro no permitan que otro alguno repita la indiscreción que cometió Pourret». Aprovechóse éste del Herbario para formar un Compendio de la Flora Española ó *Chloris Hispanica*, que pensaba «dar á luz algún día, si el gobierno tuviese á bien permitirsele y auxiliarlo», en la que «además de 2.000 plantas españolas olvidadas por Quer, daría á conocer más de 1.000 olvidadas ó equivocadas por Palau». Sensible es que no llegara á realizarse este propósito, que, no solo hubiera ilustrado el conocimiento de la vegetación española, sino también prolongado la existencia de las noticias interesantes que sobre ella contiene este Herbario, de donde las extrajera Pourret. Nos lisonjamos con la esperanza de que la última parte será subsanada, no tardando; cuanto más que se harían conocer así varios datos sobre la vegetación de algunas provincias de España, poco estudiada aun en el día, tales como Extremadura y Galicia; manifestándose á la vez que los Salvadores investigaron las plantas de las Islas Baleares, depositando muchas en el Herbario, antes que el jardinero Richard hubiese hecho la colección que remitió á Linneo, y que Cambessedes cita equivocadamente como la primera.⁴⁴

Este Herbario es para el botánico de sumo interés bajo dos aspectos: 1º Presentándole ocasión do conocer y comprobar la sinonimia botánica ante-Linneana, familiar á los Salvadores, pudiéndose principalmente tomar por seguros los sinónimos de Tournefort y de Jussieu, y quizá tanto como si ellos mismos los hubiesen escrito, no siendo por consiguiente

⁴⁴ D. Emilio Pi y Molist (1843) en su *Noticia histórica de los progresos y estado actual de la Botánica en las Islas Baleares*, publicada en Palma en 1843, notó este error diciendo en la página 10: «Mas no dejaré este asunto sin corregir una equivocación histórica del Sr. Cambessedes, que dice haber sido Antonio Richard el primer botánico que vino á estudiar las plantas de estas islas, y supone que lo hizo antes de 1771; pues, según de mi escrito se desprende, los Salvadores herborizaron en ellas en época muy anterior á la citada [Nota de l'original de Pi i Arimon].»

necesario, para salir de ciertas dudas, ir á examinar los herbarios de estos autores, que se conservan en Paris: 2º Suministrando una porción de noticias acerca de las localidades y épocas de florecencia de muchas plantas españolas, que se hallan expresadas con una escrupulosidad poco común en aquellos tiempos, y que podrá aprovechar quien emprenda la formación de la Flora Española. Cierta que las especies de que se compone el Herbario no pasarán de 5.000; y aunque por esta razón pudiera calificarse actualmente de pequeño, no lo fué en su época, porque las obras descriptivas no comprendían a la sazón mucho mayor número; ni tampoco lo es ahora en España, donde pocos mayores se encuentran; debiéndose por otra parte advertir, que próximativamente la mitad de las plantas son españolas. Terminaremos esta somera exposición, trasladando las palabras que el sabio botánico español D. Mariano La Gasca dejó consignadas en el álbum del Museo. «Cataluña no conoce aun bastante el verdadero valor del Herbario del Museo de los Salvadores. ¡Ojalá aprenda á apreciarlo!».

7. Maderas indígenas y exóticas que nos ha dado á conocer el comercio. Colección formada por D. José Salvador y Soler; la cual consta de más de 500 ejemplares del tamaño de un libro en cuarto, entre estos 137 del Brasil, 120 de la isla de Cuba y 43 de los reales bosques de Aranjuez y San Ildefonso, clasificados bajo el triple punto de vista del interés del agricultor, del artista y del comerciante.
8. Frutas representadas en láminas, y en relieve; y Semillas de toda clase de árboles y de muchas plantas de conocida utilidad. Ambas colecciones han sido también formadas por D. José Salvador y Soler.
9. Monetario. Contiene 5.000 entre monedas y medallas de distintas épocas y pueblos, en todos los metales en que suelen labrarse. Es muy notable la colección completa de medallas en que están representados todos los hechos memorables del reinado de Luis XIV de Francia, con el libro que para explicarlos publicó la Academia de Inscripciones y Bellas Letras de Paris: regalo hecho por la Academia de Ciencias de aquella capital á su socio corresponsal D. Juan Salvador y Riera, que, por nombramiento de la última corporación,

y á expensas del gobierno francés, había acompañado en 1716 á Antonio de Jussieu en sus herborizaciones en España.

10. Objetos Arqueológicos, como lámparas sepulcrales, vasos cinerarios, lacrimatorios, etruscos, etc.
11. Armas de notable estructura y antigüedad.
12. Instrumentos físicos y químicos, obras de ingenio y curiosidad.
13. Biblioteca provista de obras de Historia Natural, Ciencias Médicas, Literatura, Viages, etc; con la particularidad de ser muchas de ellas regalos de los mismos autores á la familia, y algunas de las ediciones primitivas.
14. Manuscritos sobre ciencias, y diferentes sucesos históricos, como por ejemplo los sitios de Barcelona en las guerras de sucesión⁴⁵.

Con lo dicho se comprende que el Museo de los Salvadores, por las variadas colecciones que contiene, lo es verdaderamente de Historia Natural, de Antigüedades y de Agricultura. Nada hay que añadir acerca de su importancia, pues bastante la arguye el relato, aunque breve, que acabamos de hacer. El gran número de viajeros nacionales y extranjeros que desde su principio lo han visitado, y entre cuyos nombres podríamos citar muchos ilustres en la gerarquía de la ciencia, le han tributado justos elogios ya en obras que han dado luego á luz, ya en el álbum del mismo Museo. El autor de una recomendable obra de Historia Natural, que se publicó en Paris en 1742⁴⁶, dice que el Museo de los Salvadores «ha sido siempre considerado como uno de los primeros de Europa». El ilustrado é imparcial D. Antonio Ponz, que lo recorrió á fines del siglo pasado, escribe lo siguiente: «No sé yo si de ningún otro vecino de Barcelona habrán hablado con mas estimación los viajeros y otras personas eruditas, que del boticario D. Jaime Salvador; y después de sus hijos D. Juan y D. José Salvador: tanto puede el mérito verdadero, instrucción y buen gusto de un ciudadano, que supo formar por sí un apreciable gabinete de Historia Natural y Antigüedades. Cuantas

⁴⁵ Véase la Noticia histórica de la familia Salvador de Barcelona, por D. Pedro Andrés Pourret, nueva edición publicada en esta ciudad en 1844 [Nota de l'original de Pi i Arimon].

⁴⁶ L'Histoire Naturelle éclaircie dans deux de ses parties principales, la Lithologie et la Conchyliologie, par M. *** [Nota de l'original de Pi i Arimon].

personas curiosas pasan por Barcelona, lo van á ver como una de sus singularidades. Puede muy bien llamarse este gabinete el Fénix de España, y aun contarse entre los primeros de Europa, después que estas ciencias se cultivan en ella con el empeño que hemos visto. No hay mejor medio para que estas colecciones estimables se conserven y tomen incremento, como la buena educación y gusto de los hijos que las heredan, lo que se ha verificado en esta familia»⁴⁷. D. Mariano La Gasca, después de haber examinado detenidamente una de las familias naturales del Herbario, dejó consignadas en el referido álbum las siguientes palabras, tanto más laudatorias, cuanto proceden de una celebridad botánica, que sin duda no reconoció rival en su tiempo en España: «He visto con indecible complacencia las Umbeláceas ó Aparasoladas del Herbario del Museo de los Salvadores, y estoy asombrado del saber que se manifiesta en el arreglo de esta difícilísima familia». Y por último D. Pascual Madoz dice que este Museo «es indudablemente el establecimiento más precioso y útil que de su género se conoce en España»⁴⁸.

Bofarull, A. de (1855: 207)

Vivía en esta calle [el carrer Ample] D. José Salvador, que poseía un famoso gabinete de historia natural y además varios objetos de arqueología y un monetario.

Vidal y Campderrós, N. (1856: 10-11 i 23-24 [nota])

A poco tiempo de haberse recibido Salvador de Abogado [1829], entro su padre en la posesión de las propiedades de sus mayores, por muerte de Dª Francisca Burgés de Salvador [1831]. El gabinete de Historia Natural se resentía de haber estado durante muchos años bajo el cuidado de una señora anciana; así que se hacían indispensables en él importantes reformas. El padre de Salvador, por sus años, por sus achaques y por sus ocupaciones era poco á propósito para llevarlos á cabo. Empezó este trabajo desde luego, con asiduidad el hijo, que secundado por el difunto D. José Naudó, farmacéutico de Reus, puso el museo en la buena disposición que en el día tiene, formando catorce

colecciones con sus correspondientes divisiones, de las cuales la primera comprende la biblioteca, la última el herbario y las intermedias el monetario, la mineralogía, la conchiología y demás hasta completar el sobredicho número⁴⁹.

⁴⁹ Índice o tabla de las catorce colecciones, que comprende el Museo de Salvador.

- 1ª Biblioteca
    - 1ª Historia natural, química, física
    - 2ª Botánica, agricultura
    - 3ª Medicina, cirugía, farmacia, veterinaria, anatomía
    - 4ª Literatura, filosofía, matemáticas, geografía, poesía, moral, historia.
    - 5ª Antigüedades, milicia, artes mecánicas, leyes.
    - 6ª Impresiones primitivas, escritos árabes, griegos y otros menos comunes.
    - 7ª Autores catalanes. láminas
  - 2ª Correspondencia, manuscritos, y documentos
    - 1ª Cartas de corresponsales
    - 2ª Manuscritos y documentos
  - 3ª Monetaria (Monedas y medallas)
    - 1ª Romanas
    - 2ª Griegas, Espartanas y de otras naciones de la antigüedad.
    - 3ª Pontificias
    - 4ª Españolas antiguas
    - 5^a Id. modernas.
    - 6^a De varias naciones
  - 4ª Droguería
    - 1ª Minerales
    - 2ª Vegetales
    - 3ª Animales
  - 5ª Mineralogía
    - 1ª Tierras, piedras, sales
    - 2ª Combustibles, metales
  - 6ª Conchiología
    - 1ª Univalvas
    - 2ª Bivalvas
    - 3ª Multivalvas, litófitos, zoófitos
  - 7ª Zoología
    - 1ª Animales o sus partes en espíritu de vino
    - 2^a Id. disecados
    - 3^a Id. en láminas.
  - 8ª Armeria De distintas épocas y naciones
  - 9ª Antigüedades
    - 1ª Apreciables por el uso que han tenido
    - 2^a Id., como monumentos de las artes y ciencias
  - 10ª Obras de ingenio y mera curiosidad
    - 1ª Notables por su estructura y país de su procedencia
    - 2ª Interesantes por el objeto a que han sido aplicadas
  - 11ª Instrumentos
    - 1ª Antiguos, curiosos para el conocimiento histórico
    - 2ª Modernos, útiles para el estudio de las ciencias
  - 12ª Maderas
    - 1ª Interesantes por el país de producción
    - 2ª Útiles por su aplicación á las artes y economía doméstica
  - 13ª Petrefactos
    - 1ª Seres terrestres
    - 2ª Seres marítimos
  - 14ª Herbario
    - 1ª Plantas escogidas por los fundadores del Museo
    - 2^a Id. remitidas por Mr. Tournefort, Jussieu, Petiver, Boherave.
    - 3^a Id. id. por los SS. Lagasca, Bolós y de Bahí.
- [Nota de l'original de Vidal i Campderrós].

⁴⁷ D. Antonio Ponz.—*Viage de España*, tomo14, carta 2^a [Nota de l'original de Pi i Arimon].

⁴⁸ *Diccionario Geográfico*, citado en otros lugares, tomo 3°, pág. 515 [Nota de l'original de Pi i Arimon].

Este perenne recuerdo de la extraordinaria ciencia de los Salvador es una ejecutoria tan envidiable como todos sus títulos de nobleza, y ha valido á tan ilustre familia los más cumplidos elogios de innumerable multitud de hombres, eminentes por su saber ó por su elevada posición social, nacionales y extranjeros, que han visitado aquel monumento histórico de las ciencias naturales. Entre los primeros se hallan empleados de todos los ramos, literatos, profesores de todas las facultades, catedráticos de varios Institutos y Universidades, médicos de Cámara, ministros de la Corona y otros elevados dignatarios. Entre los segundos se encuentran Mauricio Villsermon y Mr Gay, que ocupan lugar distinguido en los fastos de la botánica, alemán el uno y francés el otro⁵⁰; el Señor Constantino Cúmano⁵¹, conservador del Museo de Trieste; el príncipe imperial Napoleon Bonaparte⁵², acompañado del cónsul Mr Lesseps; y los africanos Sidi Mohamet Bricha, primer ministro de S. M. el Emperador de Marruecos; Sidi Hamet Moctar, capitán de caballería al servicio de dicho emperador; Sidi Ali-Medina, noble del mismo imperio, con la notable circunstancia de haber llamado muy particularmente la atención de estos últimos muchos efectos y antigüedades de su país⁵³.

Fácil es además de comprender que el Museo de Salvador, ya por haber sido el primero que tuvo la Nación, ya porqué encerraba un gran número de preciosidades, algunas de ellas no muy conocidas y otras tan poco comunes que difícilmente se hubieran encontrado iguales en gabinetes de nombradía, era consultado con frecuencia por distinguidos filósofos naturalistas. Entre estos pueden citarse D. Mariano La-gasca, D. Agustín Yáñez, D. Ignacio Graells, D. Mariano de la Paz Graells y otros.

J. A. S. (1857: 187)⁵⁴

Museo de Historia natural y antigüedades de los Salvadors.

Con justísima razón debemos conceder la preferencia entre los gabinetes de Historia natural al antiguo

y primitivo museo particular, situado en la calle Ancha, esquina á la de la Fusteria, perteneciente a la familia Salvador; el cual tanto por ser el que abrió camino a los amantes de las colecciones artísticas, como por el sensible y desgraciado fallecimiento de su último dueño, D. José Salvador y Soler, merece singular y honorífica mención. Consta de 14 colecciones por el orden siguiente:

1ª Cuerpos simples con aplicación a la farmacia y á las artes.- 2ª Colección mineralógica. Es sumamente apreciable para los estudios del territorio del Principado.- 3ª Colección geognóstica. Fósiles terrestres y marítimos.- 4ª Colección mineralógica-artística. Mármoles, jaspes y otras piedras de diferentes especies.- 5ª Colección zoológica. Insectos, peces, conchas y varios animales, algunos monstruosos.- 6ª Herbario. Esta colección contiene gran número de ejemplares, recogidos por individuos de la familia Salvador, otros naturalistas y sabios aficionados.- 7ª Maderas indígenas y exóticas, recogidas por D. José Salvador y Soler, que consta de más de 500 ejemplares.- 8ª Frutas representadas en láminas y en relieve, y semillas de toda clase de árboles y plantas.- 9ª Monetario: contiene 5.000 piezas entre monedas y medallas de distintas épocas y pueblos en todos los metales en que suelen labrarse.- 10. Objetos arqueológicos como lámparas sepulcrales, vasos cinerarios, lacrimatorios etruscos, etc.- 11. Armas de notable estructura y antigüedad.- 12. Instrumentos químicos y físicos.- 13. Biblioteca surtida de varias obras de historia natural y ciencias.- 14. Manuscritos de diferentes ciencias y sucesos históricos.

Los muchísimos amantes y admiradores de las colecciones que han visitado este museo, han quedado siempre agradablemente sorprendidos de tan rica y abundante variedad.

Saurí, Manuel i Matas, José (1860: 118)⁵⁵

Museo Salvador. Esta colección de obras escogidas de ciencias naturales, de mineralogía, zoología botánica, numismática y arqueología propia de la familia Salvador de Barcelona, es indudablemente el establecimiento más precioso y útil que en su género se conoce en España.

⁵⁰ L'autor es refereix sens dubte al saxó Moritz Willkomm i al francès Jacques Gay.

⁵¹ Constantino Cúmano (1811-1866) era un metge i polític triestí. Partidari de la unificació d'Itàlia hagué d'exiliar-se, primer a Alemanya i més tard a Portugal.

⁵² El futur Napoleó III. La visita degué tenir lloc el 1847 (fins el juliol de 1846 Lluís Napoleó estava empresonat i Lesseps va deixar de ser cònsol a Barcelona el març de 1848).

⁵³ No hem pogut trobar dades d'aquests personatges.

⁵⁴ Ja es veu que l'autor es limita a resumir el que deien Pi i Arimon o Saurí i Matas, afegint únicament la notícia de la mort de Josep Salvador i Soler.

⁵⁵ La impremta de Manuel Saurí era ubicada al mateix carrer Ample, cantonada a Regomir, de manera que era pràcticament veí del Museu Salvador. No és probable que l'esmentés si estava tancat o ja no existia.

*Se halla en la calle Ancha, esquina a la Fusteria, piso 1°*⁵⁶.

Dezos de la Roquette, A. (1863: 563)

La bibliothègue et le musée de cette famille ont certainement une des curiosités de Barcelone; ils renferment, outre un nombre considérable d'ouvrages imprimés sur différents sujets et une nombreuse et précieuse correspondance littéraire, des produits appartenant à la minéralogie, la zoologie, la conchyliologie, la chimie, la botanique, des objets d'antiquité, des médailles, etc., etc.

J. A. S. y M. Ll. (1863: 77)

Museo de Historia Natural y Antigüedades de los Sres. Salvador. Está situado en la calle Ancha, núm 56.

Costa y Cuxart, Antonio Cipriano (1864: 6-9)

[...] el herbario verdaderamente importante para la Flora catalana es el que creó Juan Salvador hace casi dos siglos, aunque principalmente enriquecido por su hijo Jaime (el Salvador por excelencia) y el hijo de este Juan, ambos contemporáneos y corresponsales del célebre Tournefort. Dicho herbario es, sin duda, la mejor, por no decir la única, joya del Museo de los Salvadores, bien que el tiempo y otras causas hayan producido verdaderos estragos en sus ejemplares. Contiene esta colección un número de plantas vasculares catalanas, (mas de 600) recogidas, prepa radas y determinadas por sus AA., con datos circunstanciados y exactos sobre habitación, estaciones y floración de las mismas; contiene además la colección casi completa de las plantas procedentes del viaje científico que en 1700 hizo Tournefort al Levante por encargo de Luis XIV; otra del Jardín y Flora de Montpellier; muchas especies del Jardín de París, del de Lion, etc., proporcionadas unas veces por los Tournefort, Jussieu, Vaillant y otros célebres naturalistas ó bien recogidas por los mismos Salvadores. Existen además en dicho herbario numerosos ejemplares procedentes del viaje botánico que hicieron por la Península en 1716 Juan Salvador con Antonio y Bernardo de Jussieu, habiendo ya en 1711 herborizado el primero en las Baleares, formando por junto entre

todas una colección de mas de 5,000 especies, ordenadas y determinadas primero por Jaime con arreglo al Pinax de G. Bauhino y después por Juan su hijo, con sujeción al método ó Institutiones rei herbariae de Tournefort. En 1793 añadió el abate Pourret al pié de las papeletas escritas por Juan Salvador los nombres genérico y específico de la nomenclatura Lineana, mereciendo censura primero de Lagasca, que tambien dejó notas sueltas en dicho herbario en 1851, y después de Colmeiro sobre la manera poco respetuosa de invadir las papeletas originales de Salvador. Pero mas sensible es y de mayor trascendencia el haber arrancado de esa preciosa colección multitud de ejemplares descosiéndolos y llevando la profanación al extremo de apoderarse á veces del mejor de ellos cuando no habia mas que dos de una especie y aun en algún caso del único existente!! qué seria de las ciencias de observación si no se respetasen con cierta religiosidad esos monumentos levantados á costa de tantos afanes y prolijas meditaciones! Ni como recurrir á ellos, una vez distribuidos á manera de botín ó mutilados, para comparar las especies que un nuevo observador haya reunido con las allí conservadas y detenidamente estudiadas!... Afortunadamente, aunque maltratado, todavía puede el Herbario Salvador servir de punto de partida y fué para el Sr. Colmeiro la fuente principal de las citas en todos sentidos que entran á formar su trabajo. Mediante el examen atento de las especies catalanas que contiene he visto que en la mayoría de casos transcribe dicho señor los datos de localidad, terreno y época de florecencia, etc. que constan en el mismo herbario, admitiendo constantemente la versión á la nomenclatura Lineana escrita por Pourret. Sin embargo fácilmente se concibe que este último botánico, á pesar de sus indisputables conocimientos, no acertase siempre en el diagnóstico de un número tan crecido de plantas, no pudiendo disponer en el acto de todos los medios que para los casos dudosos reclama esta clase de trabajos. Es verdad que en la mayoría de casos el trabajo de Pourret se reduce á una mera traducción del hecho anteriormente por los Salvadores; pero hay ocasiones en que su hábito de reconocer las formas vegetales le permitió rectificar la determinación de las especies separándose de la opinión maduramente formada por el ilustrado Autor del herbario; si bien no escasean

⁵⁶ El text reproduceix un petit extracte del que referia entre 1849 i 1854 la mateixa Guia.

los casos en que queriendo corregir á este es él quien se equivoca. Añádase á esto que desde que escribió Pourret sus notas ha adelantado la ciencia en esta parte , reconociendo la necesidad de nuevos deslindes de géneros y de especies ó de otros grupos , lo cual demuestra , sin necesidad de esfuerzo alguno por nuestra parte, que de ningún modo debíamos admitir á beneficio de inventario cuanto opina Pourret, sin esponernos á consignar muchos datos equivocados en el Cuadro fitostático de Cataluña. Esto explica por otra parte algunas de las inexactitudes que haremos notar en el Catálogo Colmeiroano; prescindiendo de otras que acaso deban atribuirse á noticias equivocadas y mas que todo á la premura que se impuso su laborioso Autor para desempeñar dicho trabajo después de una permanencia poco duradera en Barcelona.

O’Shea, Henry (1865: 53)⁵⁷

Museo Salvador. – A magnificent and most complete collection of the natural history, geology, minerals, and antiquities of Cataluña; a fine library and MSS. principally relating to natural history, medicine and travels and a very fine and rich herbary, which was formed by MM. Salvador, Tournefort, A. and B. Jussieu &c.; admittance on presenting card, Calle Ancha, 56.

⁵⁷ La referència al Museu Salvador es va mantenir en els termes de la primera edició d’aquesta guia fins a la setena edició (1885), tot i que, quan aquesta va aparèixer, fins i tot havia estat enderrocat (1877) l’antic edifici on s’havia hostatjat el gabinet Salvador des dels seus orígens i s’havia construït en el seu lloc (1878) l’actual casa Joan Genís i Poch. La vuitena edició (1889) encara esmentava el museu Salvador però en termes més concisos que les precedents (Museo Salvador. – A good collection of the natural history of Cataluña, geology, minerals, antiquities) i el mateix feien la novena (1892) i la desena (1895). A l’onzena (1899) ja no hi era esmentat.